

مقاله پژوهشی: واکاوی بحران‌های امنیتی (با تأکید بر شایعه)

یونس خزلی^۱ عباس ملکی^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۰۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۱۵

چکیده

ثابت شده که از بین عوامل موثر در شکل‌گیری بحران‌های امنیتی؛ اقدامات روانی همواره جایگاه بی‌بدیلی داشته‌اند، اما به دلیل گستردگی، پرداختن به هر یک از حوزه‌های آن؛ نیازمند پژوهشی مستقل است. این پژوهش درصدد است به دلیل تأثیرگذاری سریع شایعه بر جامعه هدف، نقش این پدیده را در شکل‌گیری بحران‌های امنیتی مورد واکاوی قرار دهد. هدف این پژوهش بررسی نقش شایعه در شکل‌گیری بحران‌های امنیتی بوده بدنبال پاسخ این سوال است که: "شایعه چه نقشی در شکل‌گیری بحران‌های امنیتی دارد؟" این پژوهش از نظر نوع؛ تحقیقی کاربردی است که به شیوه توصیفی - پیمایشی انجام شده و در آن محقق صرفاً به توصیف عینی و واقعی متغیرها و وضعیت موجود پرداخته است. جامعه آماری این پژوهش را ۵۰ نفر از نخبگان و خبرگان مراکز علمی - اجرایی، دستگاه‌های اطلاعاتی، امنیتی، نظامی و انتظامی ج.ا.ا. با حداقل ۱۰ سال تجربه فعالیت علمی - اجرایی و حداقل مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد تشکیل داده که به صورت تمام شمار به عنوان جامعه نمونه لحاظ شده‌اند. ابزار گردآوری داده‌ها؛ مصاحبه، پرسش‌نامه و فیش‌برداری است و برای آزمون فرضیه‌ها از آمار توصیفی (جداول شاخص‌های آماری، توزیع فراوانی و نمودار) و آمار استنباطی (خی‌دو و فریدمن) استفاده شده است. نتایج نشان می‌دهد که از بین ۱۵ حوزه نقش‌آفرین شایعه در تولید بحران‌های امنیتی؛ «نارضایتی‌ها، نارسایی‌ها و کاستی‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی» و از بین ۱۵ حوزه نقش‌آفرین شایعه در گسترش بحران‌های امنیتی؛ «کم توجهی نظام نسبت به خواسته‌ها و انتظارات مردم» بیشترین تأثیر را در شکل‌گیری بحران‌های امنیتی داشته‌اند.

کلیدواژه‌ها: عملیات روانی، شایعه، بحران، بحران اجتماعی، بحران امنیتی

^۱ - مدرس و عضو گروه علمی دانشکده علوم و فنون فارابی، نویسنده مسئول: youneskhezeli@gmail.com

^۲ - استادیار جغرافیای سیاسی دانشکده علوم و فنون فارابی

مقدمه

در یک مفهوم کلی وجود اطمینان نسبت به سلامت جان و مال و ناموس را امنیت می‌گویند و مقوله‌ای است که سرلوحه هر دین و مکتبی بوده و به طور خاص در دین مبین اسلام از جایگاه رفیعی برخوردار است. به طوری که در کتاب آسمانی قرآن ۸۷۹ بار کلمه امنیت و مشتقات آن به کار برده شده است (مرادیان، ۱۳۹۴: ۱۶).

یکی از روش‌های تحمیل اراده و به چالش کشاندن امنیت کشورها، درگیر نمودن آنان با بحران‌های امنیتی است که معمولاً با بهره‌گیری از سه ابزار سخت (شامل حمله نظامی و اشغال کشور، ایجاد جنگ داخلی و حمایت از گروه‌های مسلح مخالف نظام اسلامی، ایجاد جنگ قومی و مذهبی و...)، نیمه سخت (شامل مبارزه سیاسی، کارشکنی‌های دیپلماتیک، تحریم‌های سیاسی، تحریم‌های اقتصادی، نفوذ در ارگان‌های سیاسی، امنیتی و اقتصادی، حمایت از مخالفان نظام و...) و نرم (شامل جنگ روانی، شایعه‌سازی و نشر اکاذیب، تهمت و افترا نسبت به مسئولان نظام، ترویج فساد، فحشاء و بی بند و باری، نفوذ در مراکز علمی و دانشگاهی (در اساتید و دانشجویان)، تحقیر فرهنگ و ارزش‌های اسلامی، فریب، سلب اعتماد مردم نسبت به مسئولان نظام، ایجاد یاس و ناامیدی در مردم نسبت به آینده خود و نظام اسلامی و...) ماهیت عینی می‌یابد که در این بین استفاده از ابزار نرم به دلیل عینی نبودن، تاثیر عمیق، طولانی و گسترده، هزینه و تبعات اندک و درگیر نمودن کل جامعه هدف بر سایر روش‌ها برتری دارد.

ج.ا. با در اختیار داشتن چندین نقطه راهبردی، قرار گرفتن در چهار راه تقسیم انرژی جهان و برخورداری از منافع عظیم انرژی و برخورداری از آرمان‌های استقلال طلبانه از بدو استقرار تاکنون همواره مورد طمع و تهدید قدرت‌های جهانی بوده و در طول بیش از چهار سال گذشته انواع بحران‌های امنیتی اعم از جنگ، ترور، کودتا، شورش را تجربه نموده است که البته در تمامی این بحران‌ها ج.ا. به دلیل برخورداری از مولفه‌های تعیین‌کننده‌ای همچون رهبری دینی، وحدت ملی، روحیه میهن پرستی، ظلم ستیزی و فرهنگ دینی این بحران‌ها را پشت سر گذاشته است، لذا مخالفین این نظام به خوبی دریافته‌اند که بهره‌گیری از ابزارهای سخت با هدف بحران‌آفرینی در ج.ا. بدون بهره‌گیری از قدرت نرم عملاً سبب تقویت نظام خواهد شد و تا زمانی که مولفه‌های اقتدار آفرین نظام ج.ا. نقش خود را به خوبی ایفا می‌کنند نمی‌توان به آسانی امنیت آن را به چالش کشید لذا با تغییر راهبرد مقابله‌ای خود از سخت به نیمه‌سخت و نرم که یکی از متداول‌ترین آن شایعه است سعی در تقابل و به چالش کشیدن امنیت ج.ا. دارند.

از حدود ۱۴۰ روش شناخته شده در عملیات روانی شایعه یکی از قدیمی‌ترین و متداول‌ترین آن است (نصرالهی، ۱۳۹۵: ۲۰) که از طریق تاثیرگذاری بر افکار عمومی، مردم را به سوی اهداف نامشروع و از

پیش تهیه شده طراحان عملیات روانی بسیج می‌نماید. در این روش طراحان عملیات روانی با تمرکز و موج‌سواری بر روی موضوعاتی که از نظر مردم حائز اهمیت هستند، سعی در تحریک احساسات مردم و واداشتن آنها به عکس‌العمل هیجانی می‌نماید. اگر این تلاش منجر به تغییر گسترده ذهنیت‌ها شود بسیار خطرناک بوده و کنترل آن برای دولت سخت و مشکل خواهد بود (ساوه‌درودی، ۱۳۹۸: ۲۳۶).

به اعتقاد صلاح نصر در زمان بحران شایعات سریع‌تر از زمان‌های دیگر منتشر می‌شوند و شورش حادث نمی‌گردد، مگر آنکه شایعاتی وجود داشته باشد که آن را برانگیزانند، همراهی کنند و بر شدتش بیافزاید (نصر‌الهی، ۱۳۹۵: ۱۱۹).

نتایج حاصله از بحران‌های امنیتی جمهوری اسلامی ایران، ما را به این نتیجه می‌رساند که موضوع شایعات آینده به دقت بایستی مورد توجه قرار گیرد. با توجه به اینکه رابطه مستقیمی میان بروز بحران‌های مختلف اجتماعی و پخش شایعات وجود دارد و اصولاً شدت گسترش شایعه نیز تابع دو پارامتر اهمیت و ابهام حول موضوع است، شایعات می‌توانند زمینه‌ساز و عامل تسری بخش در شکل‌گیری حوادث مشابه باشند که علیرغم مبرهن بودن این نقش و اذعان نویسندگان حوزه بحران بر نقش شایعه در شکل‌گیری بحران‌های امنیتی؛ تحقیق علمی مستندی در خصوص چگونگی نقش‌آفرینی شایعه در شکل‌گیری بحران‌های امنیتی توسط محقق یافت نشد.

از این رو چگونگی نقش‌آفرینی شایعه در شکل‌گیری بحران‌های امنیتی به عنوان دغدغه و مسأله اصلی این پژوهش مطرح بوده و تلاش خواهد شد تا به روش علمی و هدفمند این نقش مورد واکاوی قرار گیرد.

بحران‌های امنیتی به دلیل هدف قرار دادن اهداف مرجع و ماهیت وجودی نظام، نقش گسترده‌ای در تهدید کلان نظام و منافع ملی دارند. این بحران‌ها به طور معمول دستاویز خوبی برای دشمنان هر حاکمیتی جهت ضربه زدن، تحمیل خسارت مادی و معنوی و نهایتاً براندازی نظام تلقی شده و با روش‌های مختلف سعی در تولید، گسترش و فراگیری بحران در جامعه هدف را دارند. نیل به این مقصود مستلزم استفاده از روش‌های متداول و متنوع است که در این بین؛ عملیات روانی به دلیل تأثیر عمیق، طولانی و گسترده، مخفیانه بودن و هزینه اندک در تخریب محاسبات ملت و جدا نمودن آنان از حاکمیت همواره مدنظر دشمنان و مخالفین حکومت‌ها بوده است. در این رویکرد از شیوه‌های مختلفی جهت بحران‌سازی استفاده می‌گردد که در بین تمامی روش‌ها؛ شایعه به دلیل شدت عمل، سرعت بالا و قدرت تأثیرگذاری آنی و فراگیر به عنوان مکمل سایر روش‌ها نقش زیادی در شکل‌گیری، شروع و گسترش بحران‌های امنیتی در جامعه دارد. از این روی پژوهش حاضر تلاش دارد تا در این پایان نامه ضمن پرداختن به این پدیده اجتماعی، نقش آن را در شکل‌گیری بحران‌های امنیتی مورد کاوش قرار دهد.

دلایل زیر ناظر بر ضرورت، داشتن نگاه ویژه به نقش شایعه در شکل‌گیری بحران‌های امنیتی است و پرداختن به موضوع نتایج احتمالی زیر را به دنبال خواهد داشت:

۱- چگونگی نقش‌آفرینی شایعه در بروز و ظهور بحران‌های امنیتی همچنان مبهم باقی خواهد ماند.
 ۲- مسئولین و مدیران بحران به دلیل عدم شناخت از ماهیت شایعه، برنامه‌ای مشخص و سناریویی از پیش تمرین شده جهت مدیریت این پدیده اجتماعی نداشته، که این مهم زمینه را برای غافلگیری در بحران‌های امنیتی پیش رو مساعد خواهد نمود.

۳- عدم شناخت متولیان و کارکنان دستگاه‌های اجرایی از ماهیت شایعه، احتمال گام نهادن ناخواسته آنان در مسیر شایعه را افزایش می‌دهد که این مهم خود در مشروعیت بخشیدن به شایعه و گسترش آن در جامعه موثر است.

شایعه الزاما در جامعه نقش و کارکرد منفی ندارد. در هر کشور، حاکمیت می‌تواند از این مقوله در راستای استحکام‌بخشی به امنیت کشور در زمان بحران و وقوع حوادث غیرمترقبه استفاده بهینه نماید.

اگر چه به طور معمول در عمده کشورها متولیان مدیریت بحران با نگاهی منفی و با رویکردی بحران‌گریز و نهایتا بحران ستیز از بحران‌های پیش رو استقبال می‌نمایند، اما گاه می‌توان از طریق یک شایعه برنامه‌ریزی شده و دقیق به عنوان یک دما سنج در راستای سنجش نگرش و سمت و سوی افکار عمومی در همراهی یا تقابل با حاکمیت و شناسایی آسیب‌پذیری‌های امنیتی کشور بهره جست و با رویکردی بحران-پذیر قبل از آنکه بحران فرصت تاخت و تاز در عرصه اجتماع را بیابد با اتخاذ یک راهبرد فوق‌العاده؛ با رفع آسیب‌پذیری‌های شناسایی شده ضمن فرصت‌آفرینی، چشم اندازهای نوینی را برای رشد و پویایی کشور ترسیم نمود. این مهم در نهایت علاوه بر استحکام‌بخشی به حاکمیت می‌تواند در تامین امنیت ملی و جلوگیری از شکل‌گیری بحران‌های امنیتی در کشور نقش موثری داشته باشد.

پرداختن به این تحقیق از آن جهت اهمیت دارد تا:

- متولیان امر با رصد و مدیریت آنی آندسته از شایعاتی که زمینه و توانایی شکل‌دادن بحران‌های امنیتی را در جامعه دارند مانع از نقش‌آفرینی شایعه در شکل‌گیری بحران‌های امنیتی گردند.
- مسئولین و مدیران بحران به نقش شایعه در شکل‌گیری بحران‌های امنیتی آشنا شوند تا در بحران‌های احتمالی پیش رو آنان را از سردرگمی چگونگی مدیریت شایعه خارج سازد.
- با آموزش و آگاه نمودن افکار عمومی از نقش این پدیده در بحران‌آفرینی؛ اثر شایعه را بی‌اثر یا محدود نماییم که این مهم سبب افزایش همگرایی نسبت به نظام و کاهش واگرایی نسبت به آن می‌گردد.

هدف اصلی این پژوهش؛ شناخت «نقش شایعه در شکل‌گیری بحران‌های امنیتی» بوده که در ادامه آن اهداف فرعی شناخت «نقش شایعه در تولید بحران‌های امنیتی» و «نقش شایعه در گسترش بحران‌های امنیتی» را دنبال می‌کند. در واقع در این پژوهش به دنبال پاسخ به این سوال هستیم که «نقش شایعه در شکل‌گیری بحران‌های امنیتی چیست؟» و متناظر با آن به دنبال پاسخ به این سوالات هستیم که «نقش شایعه در تولید بحران‌های امنیتی چیست؟» و «نقش شایعه در گسترش بحران‌های امنیتی چیست؟»

با عنایت به اینکه سوالات مطرح شده و پیشینه‌هایی که در بخش‌های بعدی خواهد آمد، و همچنین تجربه محقق و مطالعات انجام شده؛ چنین فرض گرفته شد که: شایعه در شکل‌گیری بحران امنیتی در دو مرحله تولید و گسترش بحران نقش دارد. برای گشایش در تحقیق و انعطاف در پژوهش؛ برگرفته از فرضیه اصلی، زیر فرض‌هایی به این شرح در نظر گرفته شد که: شایعه از طریق اشاعه مسائل مبهم و مهم، ایجاد حساسیت، جو هیجانی و انحراف در افکار عمومی در مرحله تولید بحران‌های امنیتی نقش دارد؛ و در ادامه؛ شایعه از طریق القاء ترس، ایجاد تفرقه در مردم، اختلاف‌افکنی، بی‌اعتمادی و بدبین نمودن مردم نسبت به نظام و مسئولین در مرحله گسترش بحران‌های امنیتی نقش دارد.

مبانی نظری و پیشینه‌شناسی تحقیق

پیشینه تحقیق

میثم قمی اوایل و همکارانش در پژوهشی با عنوان: «واکاوی مدیریت شایعه در بستر شبکه‌های اجتماعی با روش فراترکیب از منظر مفاهیم اسلامی» به دنبال استنتاج مدلی از عوامل موثر و عوامل تاثیر پذیر و همچنین ابعاد مدیریت شایعه با روش فراترکیب از انواع روشهای فرامطالعه بوده است. آنها با به کارگیری روش مرور نظام‌مند و فراترکیب، به تحلیل نتایج و یافته‌های پژوهشگران پیشین پرداخته و با انجام گام‌های هفت‌گانه روش ساندلوسکی و باروسو با شناسایی ۳ عامل برای عوامل تاثیر گذار (عوامل دلفینی، خزنده و آتشین)، سه عامل برای عوامل تاثیر پذیر بر مدیریت شایعه (عوامل دلفینی، خزنده و آتشین) و ۳ عامل برای ابعاد تشکیل دهنده مدیریت شایعه (شایعه سیاه، شایعه سفید و شایعه خاکستری) مدل مفهومی آن را دسته بندی کرده‌اند (قمی اوילו همکاران، ۱۴۰۰).

در نهایت در دسته بندی عوامل تاثیر گذار بر مدیریت شایعه برای عوامل دلفینی موثر بر شایعه به چهار عامل، برای عوامل خزنده موثر بر شایعه به ده عامل و برای عوامل آتشین موثر بر شایعه به هشت عامل رسیده‌اند.

اما در دسته بندی عوامل تاثیر پذیر از مدیریت شایعه برای عوامل دلفینی شش عامل، برای عوامل خزنده ده عامل و برای عوامل آتشین یازده عامل را به دست آورده‌اند همچنین در دسته بندی ابعاد مدیریت شایعه نیز برای شایعه سیاه هشت عامل، برای شایعه سفید هفده عامل و برای شایعه خاکستری نیز بیست و نه عامل احصاء کرده اند.

ترکمان و شهابی نیز در پژوهشی دیگر با عنوان: «شایعه و عوامل اجتماعی مؤثر در پذیرش آن» به بررسی عوامل اجتماعی مؤثر در پذیرش شایعه در شهر تهران پرداخته‌اند. یافته‌های پژوهش آنها نشان داد: آثار موقعیت، آثار ارتباط و آثار چشم انداز در پذیرش شایعه تأثیر دارند. همچنین بین متغیرهای سن و تحصیلات با پذیرش شایعه رابطه معناداری وجود داشته، اما بین جنس و شغل با پذیرش شایعه رابطه معناداری به دست نیاموردند. آنها همچنین نتیجه گرفتند که ابهام در خبر و اهمیت موضوع در پذیرش شایعه تأثیر دارند و شایعه با موضوع سیاسی، بیشتر مورد پذیرش قرار می‌گیرد و در بین منابع تولید شایعه، مردم و سپس ماهواره بیشترین تأثیر را در پذیرش شایعه دارند. (ترکمان و شهابی، ۱۳۹۵)

پ) «مدیریت جامع بحران‌های امنیتی در افق چشم انداز ۱۴۰۴ (با تاکید بر بحران‌های سیاسی- اجتماعی)» عنوان پژوهشی است که از سوی مهدی علیخانی صدر انجام شده است. ایشان در این پژوهش به این نتیجه رسیده است که: نتایج حاصله از بحران‌های امنیتی ج.ا.ا نشان می‌دهد که عمده‌ترین بحران‌های امنیتی پیش روی نظام در افق ۱۴۰۴ مرتبط با حوزه سیاسی، اقتصادی و نهایتاً نظامی و دفاعی است و به نظر می‌رسد محقق در پژوهش صورت گرفته با درک صحیح از موضوع، به سوال تحقیق خود مبنی بر اینکه: بحران‌های امنیتی با ریشه اجتماعی - سیاسی پیش روی جمهوری اسلامی ایران تا افق چشم انداز ۱۴۰۴ در چارچوب نظری مدیریت بحران‌های امنیتی کدام است؟ پاسخ جامع و کاملی داده و توانسته است که نتیجه تحقیق را به صورت ملموس و شفاف به مخاطبین و بهره برداران خود منتقل نماید (علیخانی، ۱۳۹۴).

«تأثیر عملیات روانی رسانه‌های غربی بر ابعاد سیاسی و اجتماعی امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران» عنوان پژوهشی است که از سوی قباد نوری انجام شده است. ایشان در این پژوهش به این نتیجه رسیده است که:

عملیات روانی رسانه‌های غربی بر ابعاد سیاسی و اجتماعی امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران دارای تأثیر کمی و معنی‌دار است و در همین راستا نقدهای فراوانی به نتیجه تحقیق وارد است چرا که محقق در نتیجه پژوهش صرفاً اظهار داشته است که عملیات روانی رسانه‌های غربی بر ابعاد سیاسی و اجتماعی امنیت ملی

جمهوری اسلامی ایران تأثیر کمی و معنی دار دارد اما این تأثیر را در حوزه‌های مورد تهدید عملیات روانی اعم از اهداف و ارزش‌های سیاسی، زیرساخت‌های فکری، باورها و ارزش‌های اعتقادی را که خود در سوال مطرح نموده است را مورد بررسی قرار نداده و اصلاً به سوال تحقیق مبنی بر: تأثیر رسانه‌های غربی و استراتژی آنها در عرصه جنگ نرم که اهداف و ارزش‌های سیاسی، زیرساخت‌های فکری، باورها و ارزش‌های اعتقادی را مورد تهدید قرار می‌دهد چیست؟ پاسخ داده نشده است (نوری، ۱۳۹۲).

ج) «عملیات روانی و تأثیر آن بر اغتشاشات شهری» عنوان پژوهشی است که از سوی ابوالفضل امیری و حمید نفاوی انجام شده است. ایشان در این پژوهش به این نتیجه رسیده است که:

با بهره‌گیری روشمند و از پیش تدبیر شده عملیات روانی می‌توان کنش‌ها و تجمعات اعتراض‌آمیز را مهار کرد.

نقد وارده به این تحقیق از آن جهت است که: محققین در این پژوهش فرض از پیش اثبات شده یعنی بهره‌گیری از عملیات روانی در مهار کنش‌ها و تجمعات اعتراض‌آمیز را نتیجه‌گیری نموده‌اند، در حالی که می‌بایست به چگونگی بهره‌برداری از عملیات روانی پرداخته می‌شد. به نظر می‌رسد سوال تحقیق از ابتدا اشتباه مطرح شده و سوال تحقیق می‌بایست تحت این عنوان که: "چگونه می‌توان با استفاده از عملیات روانی کنش‌ها و اغتشاشات شهری را مهار نمود؟" مطرح می‌گردید (امیری و نفاوی، ۱۳۹۵).

چ) «بررسی عملیات روانی رسانه‌های بیگانه در ایجاد بحران‌های امنیتی در خصوص بازاریان» عنوان پژوهشی است که از سوی حجت‌الله مرادی و همکاران انجام شده است. ایشان در این پژوهش به این نتیجه رسیده‌اند که:

شاخص‌های آماری حاکی از تأثیر عملیات روانی رسانه‌های بیگانه بر بازاریان در ایجاد بحران‌های امنیتی است، اما میزان این تأثیر قابل توجه نبوده و بیشترین اثرگذاری آن در ایجاد حرکات اعتراضی نرم در لحظات حساس و نقاط عطف حرکت این قشر می‌باشد. نقد وارده بر این تحقیق از آن جهت است که در نتیجه‌گیری این تحقیق بر چگونگی اجرای عملیات روانی رسانه‌های بیگانه از طریق بازاریان در ایجاد بحران‌های امنیتی اشاره کاملی نشده است و این در حالیست که سوال تحقیق بر چگونگی اجرای عملیات روانی رسانه‌های بیگانه متمرکز است (مرادی و همکاران، ۱۳۹۵).

د) «مطالعه فرایند و متغیرهای موثر بر امنیتی شدن بحران‌های اجتماعی در ایران» عنوان پژوهشی است که از سوی عبدالرضا امیری انجام شده است. ایشان در این پژوهش به این نتیجه رسیده است که:

نتایج مطالعات مختلف نشان می‌دهد که امنیتی شدن بحران‌های اجتماعی در جوامع گوناگون یکسان نبوده و تحت تاثیر متغیرهای کلانی چون نظام سیاسی حاکم فرهنگ امنیتی و آستانه تحمل دولت‌ها بوده و در اساس عملی پیچیده و تا حد زیادی زمینه محور و حاصل نظام ادراکی نخبگان سیاسی و امنیتی کشورها است. در این مقاله، محقق به خوبی توانسته است به سوال مطرح شده خود پاسخ مقتضی دهد لذا نقد خاصی متوجه این پژوهش نیست (امیری، ۱۳۹۱).

ذ) «نقش شایعه در ایجاد بحران» عنوان پژوهشی است که از سوی مصطفی ساوه‌درودی انجام شده است. ایشان در این پژوهش به این نتیجه رسیده است که:

شایعه در شرایط بحران، شک و تردیدها را نسبت به حکومت (یا سازمان) افزایش می‌دهد و کم‌کم علائق افراد را کم می‌کند و بدین ترتیب نظام پشتوانه اصلی حمایت خود را از دست می‌دهد. هر چند محقق در این تحقیق، کارکرد کلی شایعه در زمان بحران را مختصراً و به خوبی ترسیم نموده است اما به نظر می‌رسد، با توجه به اهمیت موضوع؛ پرداختن به کار ویژه‌های شایعه در زمان بحران می‌توانست بر غنای تحقیق و هر چه ملموس‌تر نمودن نتیجه تحقیق بیافزاید (ساوه‌درودی، ۱۳۸۸).

ر) «شایعه و تاثیر آن بر بحران» عنوان پژوهشی است که از سوی رضا فرهادی انجام شده است. ایشان در این پژوهش به این نتیجه رسیده است که:

شایعه ابعاد گوناگونی دارد که هر قدر وسیع‌تر و مهم‌تر باشد به همان میزان می‌تواند در یک جامعه بحران‌های امنیتی - سیاسی پدید آورد که گاهی خسارت جبران‌ناپذیر و عواقبی وخیم از خود بر جای می‌گذارد.

آنچه مشخص است نتیجه گرفته شده از تحقیق از بدیهیات بوده و مشخص و مبرهن است که شایعه در ایجاد بحران موثر است. در این پژوهش، پژوهشگر نتوانسته است پاسخی مناسبی به سوال مطرح شده خود مبنی بر اینکه: شایعه چه تاثیری در ایجاد بحران دارد؟ بدهد و صرفاً به سوال یک پاسخ بدیهی داده که بدون پژوهش نیز جواب آن از قبل مشخص بود (فرهادی، ۱۳۸۸).

چارچوب نظری

شایعه

فرهنگ وبستر درباره تعریف شایعه می‌نویسد: «شایعه عبارت است از: روایت یا گزارش جاری در مردم، در محدوده قدرت شناخته شده، بدون وجود مدرک مطمئن برای تأیید حقیقت آن».

رابرت ناپ از جمله پژوهشگران حوزه شایعه در تعریف آن بیان داشته است: شایعه خبری است که برای باور همگان مطرح می‌گردد بدون آنکه به طور رسمی تایید شود (نصرالهی، ۱۳۹۵: ۲۴). آلپورت و پستمن نیز که در امر تحقیق و پژوهش «شایعه» از پیشگامان هستند، می‌گویند «شایعه، موضوع خاصی است که برای باور همگان مطرح می‌شود و از فردی به فرد دیگری منتقل می‌شود و معمولاً این انتقال به طور شفاهی صورت می‌پذیرد؛ بدون آنکه شواهد مطمئنی در میان باشد». به عقیده دیفونزو و بوردیا شایعه عبارت است از: «خبر یا اطلاعات تایید نشده‌ای که در موقعیت‌هایی از ابهام، خطر یا تهدید بالقوه انتقال می‌یابد.» (دیفونزو و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۲)

قرآن مجید از شایعه با لغت «ارجاف» نام برده است و شایعه‌پراکنان را به نام «مرجفون» می‌خواند. ارجاف از ریشه رجف به معنی «لرزیدن» است و به کسانی گفته می‌شود که با شایعه‌سازی، در جامعه‌ی اسلامی دلهره ایجاد می‌کنند و دل‌های مردم را می‌لرزاند. کسانی که به جبهه نمی‌رفتند، اما در شهر شایعه می‌کردند که مسلمین شکست خوردند و کفار پیروز شدند یا پیامبر اسلام شهید شد، آنان با این اقدام زشت سبب نگرانی مردم می‌شدند. قرآن مجید، شایعه‌سازان را با منافقین و کسانی که در دلشان مرض و ناپاکی است برابر می‌داند و درباره آنان می‌فرماید:

«اگر منافقان و کسانی که در دل‌هایشان مرضی است و آن‌ها که در مدینه شایعه می‌پراکنند از کار خود باز نایستند، تو را بر آن‌ها مسلط می‌گردانیم تا از آن پس جز اندکی با تو در شهر همسایه نباشند.» (احزاب، آیه ۶۱)

یحیایی (۱۳۸۶) عمده‌ترین و بارزترین ویژگی‌های شایعه در هر جامعه‌ای را در موارد زیر خلاصه می‌کند:

- منبع و فرستنده آن مشخص نیست.
- سرعت انتقال آن بسیار زیاد است.
- هزینه انتقال آن بسیار کم است.
- محدوده و گستره پخش آن غیر قابل پیش بینی است.
- قابلیت کنترل و پیشگیری از بروز آن بسیار محدود است.

- ابزار انتقال آن عمدتاً کلامی و به صورت شفاهی است.
 - اثر بخشی آن در صورت تکرار بسیار زیاد است.
 - میزان پذیرش و اعتماد به آن توسط عامه مخاطبین بسیار زیاد است.
 - بیشتر در زمینه‌های اجتماعی و سیاسی نمود پیدا می‌کند.
 - آلپورت و پستمن عقیده دارند که دو شرط اهمیت و ابهام در شکل‌گیری و انتقال شایعه از رابطه‌ای کمی برخوردار هستند، به نحوی که رابطه‌ای را به صورت فرمول زیر معرفی می‌نماید:
- شایعه = اهمیت موضوع * ابهام درباره آن یا به عبارتی $A * R = I$
- فرمول بالا به این معنی است که میزان رواج شایعه (R) تقریباً برابر است با حاصل ضرب اهمیت یک موضوع (I) در میزان ابهام آن (A). هر آینه ابهام یا اهمیت صفر باشد شایعه‌ای وجود نخواهد داشت. اما باید توجه داشت که اهمیت و ابهام هیچکدام به تنهایی نمی‌تواند شایعه را حفظ و نگهداری کنند. شایعه در بین افراد و گروه‌هایی که غیر همفکرند و ارتباط ناچیزی بین آن‌ها وجود دارد رواج محدودی خواهد داشت (نصر، ۱۳۹۳: ۳۰۹).

صاحب‌نظران این حوزه معتقدند که برای شکل‌گیری شایعه نیاز به زمینه‌هایی است. از جمله این زمینه‌ها؛

- نخست اهمیت موضوع است، چرا که شایعه پیرامون موضوعاتی شکل می‌گیرد که از نظر مردم با اهمیت و مهم باشد. چنانچه موضوعی برای جمعیتی اهمیت نداشته باشد، شایعه در آن موضوع شکل نمی‌گیرد؛ در صورت شکل‌گیری نیز تکرار نمی‌گردد. علت تمایل شایعات به سمت موضوعات سیاسی و اقتصادی، اهمیتی است که مردم برای آن‌ها قائل هستند.
- موضوع دوم ابهام است. هر اندازه موضوعی برای افراد جامعه مهم باشد و ابهام و تناقض زیادتری نیز داشته باشد، به همان نسبت احتمال پخش شایعات در موضوع مورد نظر افزایش می‌یابد. این عامل می‌تواند در اثر مسائلی از قبیل: نبود اخبار صحیح و موثق، نبود اعتماد مردم نسبت به رسانه‌ها و مراکز خبری داخلی، ضعف وسائل ارتباط جمعی در ارائه اخبار همگون با واقعیات، ارائه ندادن اخبار و اطلاعات کافی و به موقع و عملکرد ضعیف یا نادرست سیستم انتقال

اخبار و اطلاعات ناشی می‌شود (ذوالفقاری، ۱۳۹۱: ۲۳۴).

- یکی دیگر از عوامل مهم ترویج شایعه در جامعه ضعف و تناقض اطلاعاتی آن افراد است. خلاء و فقدان اطلاعاتی، بستر مناسبی را برای پذیرش هر نوع شایعه به وسیله اذهان عمومی فراهم می‌آورد. مردم خواهان اطلاعاتی کافی در مورد موضوعاتی هستند که بیش از همه آنان را نگران می‌کند و هر اندازه نگرانی آن‌ها بیشتر باشد، اطلاعات بیشتری را درخواست می‌کنند.
- شاید بتوان گفت موثرترین عامل در ترویج شایعه، کارکرد نیرومند و گسترده ارتباط شفاهی مردم با یکدیگر است. بسیاری از واقعیات، شرح حوادث و اخبار از طریق گفتارهای شفاهی انتقال می‌یابد. شایعه نیز در زمره همین موضوع قرار می‌گیرد و حتی با قدرت و سرعت بیشتری در بین مردم رواج می‌یابد. بویژه زمانی که شایعه در بین گروه‌های همسان رخنه کند، سرعت پخش آن چشمگیر خواهد شد. هر زمان امکان برقراری ارتباط به آسانی صورت گیرد، شایعه به فواصل طولانی منتقل می‌شود همچنین زمانی که مردم به باور آن تمایل داشته باشند یا در گوش کردن و در نقل آن احساس رضایت نمایند؛ نیروی آن افزایش می‌یابد (حسین نژاد، ۱۳۸۴: ۲۸).

- اما انگیزه‌های فردی موضوعی است که به میزان عمق و پیچیدگی‌های روانی انسان، گوناگون هستند و حسینی (۱۳۹۰: صص ۱۸۹-۱۹۵) آنها را در خودنمایی، کنجکاو، اطمینان آفرینی و حمایت عاطفی، فراق‌کنی، پرخاشگری (خصومت) و خوشایندی (خودشیرینی)، می‌بیند.

بحران امنیتی

بحران شرایطی خارج از وضعیت عادی است که الگوهای مدیریتی متداول در اوج آن کارآیی خود را از دست می‌دهند (Burnett, ۱۹۹۸: ۴۶۷). بحران به مفهوم آشفتگی (عمید، ۱۳۸۸: ۲۷۲) اگرچه سابقه طولانی در حوزه امنیت و جهان سیاست دارد، اما به طور مشخص این واژه پس از جنگ دوم جهانی در ادبیات علوم سیاسی جایگاه ویژه‌ای برای خود باز کرد و اندیشمندان علم سیاست و جامعه‌شناسی در تبیین شرایط سیاسی جامعه از جهات مختلف توسعه فرهنگی، اقتصادی و سیاسی» (پای، ۱۳۸۶: ۱۳). تعاریفی که در این حوزه بیان شده با همین گستردگی در ارتباط است

که به برخی از مهم‌ترین آنها که توسط اندیشمندان و صاحب نظران آمده اشاره می‌شود (ساوه- درودی، ۱۳۹۸: ۲۱):

۱- بحران شرایطی خارج از وضعیت عادی است که الگوهای مدیریتی متداول در اوج آن کارایی خود را از دست می‌دهند. ۲- بحران شرایطی است که در اثر حوادث، رخدادها و عملکردهای طبیعی و انسانی به طور ناگهانی یا غیر قابل کنترل پدید می‌آید و موجب ایجاد مشقت و سختی برای یک مجموعه یا جامعه انسانی می‌شود و برطرف کردن آن نیاز به اقدامات اضطراری، فوری و فوق‌العاده دارد.

۳- جاناناتان رابرتس در این خصوص تصریح می‌کند که به راستی، تعریف بحران امر ساده‌ای نیست زیرا این مفهوم از یک خلاء معنایی فنی، عملیاتی و مورد اجماع به سبب ماهیت همه‌جا حاضری (بهره‌وری فراگیر) آن رنج می‌برد.

۴- جیمز ای. رابینسون می‌گوید بحران اصطلاحی عامیانه است که در پی یافتن معنایی علمی است. برخی دانش پژوهان این اصطلاح را به همان معانی فشار، اضطراب، فاجعه، بلا، خشونت، یا خشونت احتمالی به کار می‌برند.

۵- بحران در اثر وقوع ناگهانی و غیر منتظره حوادث و یا اتفاق به وجود می‌آید که توجه فوری و فوری به آن برای اخذ تصمیم فوری ضروری است.

در یک برداشت عام از واژه بحران‌های امنیتی مشخص است که در این نوع از بحران‌ها پدیده امنیت مورد تهدید قرار می‌گیرد. در واقع در بحران‌های امنیتی شاخص‌های امنیت که شامل فقدان عینی تهدید نسبت به ارزش‌ها، فقدان ذهنی ترس از حمله به ارزش‌ها و فقدان احساس آسیب‌پذیری هستند، مورد خدشه واقع می‌شوند. در این حالت تهدید، غافلگیری، فوریت بحران تشدید می‌شود (صالحی، ۱۳۹۵: ۳۹).

(پ) شاخص‌های تشخیص بحران

در تشخیص یک مسئله یا رویداد و اینکه آیا یک بحران است یا خیر عوامل متعددی دخالت دارند. به همین دلیل تشخیص اینکه رویداد مورد نظر بحران است نیاز به تعیین شاخص‌ها و مؤلفه‌هایی

دارد. دیدگاه‌های متفاوتی در این زمینه بیان شده که یکی از آن‌ها نظریه «سایپر» است. وی معتقد است در تشخیص و میزان شدت بحران طبیعی سه شاخص کلی را مورد توجه قرار داده است (جهانگیری، ۱۳۹۰: ۲۱).

۱- تعداد کشته شدگان: ۲- تحت تأثیر: ۳- میزان خسارت اقتصادی. نظریه سایپر به دلیل اینکه شاخصی ارائه نداده نمی‌تواند در مورد همه بحران‌ها صادق باشد. با این وجود برای تشخیص اینکه موضوعی بحران است یا خیر راهکارهایی برای سنجش رویداد باید وجود داشته باشد برای این مهم توجه به سه مولفه عمق، نفوذ و گسترش می‌تواند مورد توجه قرار گیرد.

منظور از عمق بحران، سازمان‌های درگیر در بحران است. هر چه سازمان‌های بیشتری با مسئله درگیر باشند بحران از عمق بیشتری برخوردار است. منظور از نفوذ، میزان درگیری روحی و روانی توده در مورد مسئله رویداد مورد نظر است. از این رو می‌توان گفت نفوذ بار روانی داشته و به مسئله ذهنیت افراد و توده یک جامعه بر می‌گردد. هر چه این میزان بیشتر باشد و افکار بیشتر با آن درگیر یا دغدغه تأثیر آن در جامعه را داشته باشند، رویداد مورد نظر در قالب بحران مطرح می‌شود. گسترش یا دامنه بحران به سطح جغرافیایی مربوط می‌شود. چنانچه بیشتر مناطق درگیر با رویداد باشند حاکی از گسترش بحران است. نکته مهمی که در موضوع گسترش مدنظر قرار می‌گیرد، توجه به منطقه و وسعت درگیر شده با بحران است. سیل در یک شهر یا استان می‌تواند فقط برای آن منطقه یک بحران تلقی شود که از آن به عنوان بحران منطقه‌ای یاد می‌کند.

از طریق توجه به این سه معیار می‌توان به مدیران نشان داد که یک موضوع می‌تواند در ردیف یک بحران قلمداد شود. از این رو هر رویدادی را نمی‌توان بحران تلقی نمود. چنانچه هر کدام از این سه محور وجود نداشته باشد، رویداد مورد نظر بحران تلقی نخواهد شد (ساوه‌درودی، ۱۳۹۸: ۵۰).

به منظور درک صحیح از بحران امنیتی ابتدا بایستی از دو بحران اجتماعی و سیاسی شناخت کسب نمائیم که در خصوص چرایی این موضوع در ادامه روند تحقیق به طور مبسوط پرداخته خواهد شد.

ب) بحران اجتماعی

بحران‌های اجتماعی بیشتر با رویکرد اقتصادی و در اعتراض به شرایط ناشی از تورم، گرانی، بیکاری، فقر، بزهکاری، فساد اداری، مدیریت نامناسب، واگرایی درون گفتمانی بین تصمیم‌گیران، کم‌توجهی به ابعاد توسعه و یک جانبه گرایی در به کارگیری یکی از آن‌ها، تشدید اختلاف بین نخبگان دولتی و غیردولتی و مواردی مانند آن شکل می‌گیرد. این مهم در ادامه با توجه به شرایط سیاسی - اجتماعی حاکم بر کشور و ظهور گفتمان‌های متعدد و در برخی موارد دخالت بیگانه تبدیل به بحران سیاسی شده و زمینه‌ها را برای افزایش تحرکات اجتماعی و سیاسی در قالب ایجاد بحران علیه دولت فراهم سازد (ناکینی، ۱۳۹۶: ۶۹).

پ) بحران سیاسی

بحران سیاسی بحران مشروعیت یک نظام است، آنگاه که نخبگان سیاسی یک نظام استعداد و قابلیت تولید و باز تولید ارتباطات و مناسبات مبتنی بر اعتماد و مقبولیت خود را از دست داده باشند و سیستم سیاسی دچار ناکارآمدی شده باشد (کرمی، ۱۳۹۹: تقریرات درسی).

یکی از مهم‌ترین تقسیم‌بندی‌های بحران، مربوط به لوسین پای است که در سال ۱۹۷۴م به همراه تنی چند از همفکران خود در حوزه‌های مربوط به مطالعات بحران انجام گرفت که همچنان به عنوان یکی از محکم‌ترین انواع تقسیم‌بندی‌ها در حوزه توسعه سیاسی مورد توجه قرار دارد:

- بحران هویت: بحران هویت زمانی حادث می‌شود که افراد برای تبیین روابط خود با دیگران و محیط اطراف، نیازمند به یک قالب ارزشی باشند و هر گاه عناصر بنیادین این نظام ارزشی سست شود و یکپارچگی خود را از دست بدهد، هویت فرد در حالت عدم تعادل قرار می‌گیرد و بنای ناسازگاری را سر می‌دهد.

- بحران مشروعیت: در بحران مشروعیت، نظام حکومتی اعتبار خود را در حوزه‌های مختلف سیاسی و اداری، از دست می‌دهد و افراد جامعه به دنبال دموکراسی خارج از سیکل فعلی هستند، به همین جهت، مشروع بودن نظام حاکم زیر سؤال می‌رود و تقابل بین جامعه و حکومت حادث می‌شود.

- بحران مشارکت: در بحران مشارکت، ساختارهای تصمیم‌گیری و نمایندگی به طور جدی مورد تهدید قرار می‌گیرند. افراد در قالب گروه‌هایی از جامعه در صدد حضور در مراکز تصمیم‌سازی حکومت خواهند بود و نظام حاکم نیز به دلایل مختلف واکنش نشان می‌دهد و از پذیرش آن‌ها سرباز می‌زند و نهایتاً بحران حکومتی در تعامل بین آن‌ها به وجود می‌آید.

- بحران توزیع: در بحران توزیع، منابع مادر به طور برابر تقسیم نمی‌شود، انباشت سرمایه در یک محل خاص و اختصاص آن به یک موضوع و نهایتاً سیستم ناعادلانه توزیع کالا، خدمات و حتی ارزش‌ها و فرصت‌ها منجر به واکنش می‌شود.

- بحران نفوذ: در بحران نفوذ، عدم کنترل دولت بر بخش‌های تحت حاکمیت خود منجر به ناتوانی دولت در مرتفع ساختن نیاز مردم می‌شود، تصمیم متخذه متناسب با نیاز نیست و نهایتاً رویگردانی مردم منجر به بروز بحران می‌شود.

این اقدامات نهایتاً مشکلاتی را برای حکومت‌ها ایجاد می‌نماید که «پای» آن را لازمه گسترش حوزه امکانات فردی می‌داند. وی معتقد است «رابطه بین مسأله نفوذ و ظرفیت، رابطه‌ای بدیهی است و در جایی که مقاومت‌های سنتی، اختلافات هویتی، تزلزل‌های مشروعیتی، محدودیتهای مشارکتی و نابرابری‌های توزیعی وجود دارد، خود را نشان می‌دهد» (پای، ۱۳۸۶: ۱۰۳).

در مجموع لوسین پای و همفکران او بحران‌های پنج‌گانه فوق را جدا از هم نمی‌دانند و معتقدند که مشارکت بر توزیع، مشروعیت بر نفوذ و نفوذ بر هویت تأثیرگذار خواهد بود و به همین جهت معتقد به نوعی بررسی توالی در مورد آن‌ها می‌باشند. اما نکته مهم این است که هر یک از بحران‌های فوق می‌توانند از منطقه‌ای به منطقه دیگر سرایت یابند و با هم تداخل پیدا کنند. در این صورت اساس یک حکومت و نظام با خطر جدی براندازی مواجه می‌شود (ساوه‌درودی، ۱۳۹۲: ۱۳۶).

برای شناخت یک بحران و مقابله یا کنترل آن باید مراحل شکل‌گیری یک بحران را شناخت.

روند شکل‌گیری بحران امنیتی

بحران‌های سیاسی زمانی امنیتی می‌شوند که گروه‌های مختلف سیاسی اطمینان و اعتماد خود را

نسبت به یکدیگر از دست داده و در خصوص مقاصد یکدیگر بدترین فرض‌ها را در نظر می‌گیرند. در این شرایط نظام سیاسی با تهدیدات وجودی مهمی نظیر، بی‌ثباتی، برهم خوردن انسجام اجتماعی و تهدید جدی ارزش‌های اساسی روبرو شده، مشروعیت یا اقتدار دولت مورد تردید جدی قرار می‌گیرد. وجه مشخصه امنیتی شدن بحران‌های اجتماعی بروز رفتارهای خشونت آمیز یا استفاده از ابزارهای خشونت‌زا از سوی بازیگران صحنه بحران، درگیری زیاد افکار عمومی و رسانه‌ها، ایجاد جو روانی، هیجان، تنش و استرس در جامعه و... می‌باشد.

سیاست خارجی هر کشور، ترکیبی از «قدرت سخت» و «قدرت نرم» است و دولت‌ها از این دو قدرت برای اعمال سیاست‌های خود در عرصه‌های مختلف داخلی و بین‌المللی چه به تنهایی یا تلفیقی بهره می‌برند. (کاظم‌پور، ۱۴۰۰: ۱۲۹) و یکی از ابزارهای قدرت نرم شایعه بوده که دشمنان ایران برای ایجاد بحران‌های اجتماعی به دنبال استفاده از آن هستند.

به طور کلی برای آن که یک بحران اجتماعی به یک بحران امنیتی تبدیل شود نیاز است تا ویژگی‌های عمومی زیر را کسب نماید:

- ۱- سازمان‌ها و نهادهای امنیتی بحران را احساس کرده و بر آن برچسپ امنیتی بزنند.
- ۲- تخاصم و بروز رفتارهای خشونت آمیز تشدید گردد.
- ۳- روابط بازیگران مؤثر در بحران تغییر کیفی پیدا کند.
- ۴- گروه‌های مشخصی از جامعه و رسانه‌ها آن را بحران امنیتی بدانند.
- ۵- سازمان‌ها و نهادهای امنیتی انتظامی به عنوان یک بازیگر مؤثر در آن ظاهر شوند.
- ۶- موجب افزایش ترس و ناامنی در بین بازیگران و جامعه گردند.
- ۷- آینده به شدت غیر قابل پیش بینی شده و نظام کنترلی رو به ضعف گذارد.
- ۸- انسجام اجتماعی تضعیف و جامعه به سمت قطبی شدن پیش برود.
- ۹- اعتماد در بین بازیگران به شدت کاهش یافته و در تعاملات خود بدترین فرض‌ها را در نظر گیرند.

- ۱۰- در زندگی عادی و روزمره اخلال چشمگیری مشاهده شود.

۱۱- در مدیریت بحران، توسل به شیوه‌های خارج از عرف معمول سیاسی مطرح شود.

برای پی بردن به این نکته که یک بحران اجتماعی مشخص چه موقع واجد ویژگی‌های یازده گانه بالا گشته و به یک بحران امنیتی تبدیل می‌گردد، به عوامل متعددی مانند نوع بحران، بازیگران مؤثر در بحران، میزان جدی بودن تهدیدات، منطقه و بافت جغرافیایی محل وقوع بحران، میزان برخورد‌های خشونت آمیز، روش‌های مدیریت بحران، تعدد و تنوع مسائل چالش برانگیز، متغیرهای ساختاری و بالاخره سطح تلاطم محیط بستگی دارد. این عوامل به تنهایی و در ترکیب با یکدیگر می‌توانند در امنیتی شدن یک بحران اجتماعی نقش مهمی را ایفا نمایند (پناهی، ۱۳۹۹: ۳۱۰).

شایعه و شکل‌گیری بحران امنیتی

شایعه و تولید بحران امنیتی

تولید و ترویج شایعه به منظور تاثیرگذاری بر امنیت ملی و ایجاد بحران‌های گوناگون از جمله اهداف شایعه سازان است و در این راستا شایعه‌سازان توانسته‌اند با استفاده از این روش، بحران‌های امنیتی زیادی را در گوشه و کنار جهان ایجاد نمایند (فرهادی، ۱۳۸۸: ۲۱۸).
برابر بررسی‌های میدانی صورت گرفته حول مقوله‌های شایعه و بحران، عمده‌ترین کارکردهای احصاء شده شایعه در تولید بحران‌های امنیتی به شرح زیر است:

الف) اشاعه مسائل مهم و مبهم

شایعه در هر جامعه و هر زمانی با شدت و ضعف وجود دارد اما به طور کلی شایعات حول مسائل و موضوعات مهم در جامعه اتفاق می‌افتند. همان مسائل و موضوعاتی که حفظ اسرار آن‌ها تا حدودی لازم است و نمی‌توان به صراحت و دقت آن را مطرح نمود و همگان را از ظرایف و نکات آن آگاه نمود (نصرالهی، ۱۳۹۵: ۱۲۳). در اینجا منظور از «اهمیت» میزان در کانون توجه بودن حوادث، اتفاقات، اخبار و میزان وابستگی ذهنی، روانی و عینی مردم نسبت به مسائل پیرامونشان؛ نظیر اقتصاد، فرهنگ، دین و مذهب، قومیت، فرقه و هر چیزی دیگری است که جامعه را بدان می‌شناسند و «ابهام» یعنی درعین حال به دلایلی نمی‌توان تمام جزئیات آن واقعه را افشا کرد.

ب) ایجاد حساسیت

هر جامعه‌ای خارج از ویژگی‌هایش برای خود شانی قائل است و فرهنگ مختص خود را دارد که هر یک در جای خود قابل احترام است و تحریک و تعدی به هر یک از این ارزش‌ها سبب جریحه دار شدن و برانگیخته شدن احساسات آن جامعه و در معرض آسیب و تهدید قرار گرفتن ارزش‌های کلان کشور می‌گردد.

در ج.ا. عمده این آسیب‌ها و تهدیدات ناشی از ناهمگونی قومی است که عمدتاً به سایر حوزه‌ها نیز تسری می‌یابد که عمده‌ترین این آسیب‌ها و تهدیدات را می‌توان در «تعارض هویتی»، «ناسیونالیسم قومی» و «موقعیت جغرافیای اقوام» دانست (پویا خبر، ۱۴۰۰/۰۱/۲۲).

پ) ایجاد جو هیجانی

در شرایط بحران، به دلیل اینکه جامعه در شرایط روانی قرار می‌گیرد؛ منابع خبری حکومتی اعتبار خود را از دست می‌دهند و شایعه نیز به سرعت شروع به انتقال و گسترش در اقصی نقاط جامعه می‌نماید. در این حالت مردم برای تخلیه فشارهای ذهنی واکنش‌هایی را از خود نشان می‌دهند که تحت یک الگوی مشخص نیست، هر لحظه به یک شکل و به یک سمت حرکت می‌کنند. آن‌ها خواسته یا ناخواسته به دنبال راهی برای بروز احساسات هیجانی خود هستند (ساوه‌درودی، ۱۳۹۸: ۲۴۲).

ت) ایجاد انحراف در افکار عمومی

"لزگی" جامعه در معرض شایعه را به سه دسته مجزای ناآگاه، پخش کننده و متوقف کننده تقسیم کرده است (لزگی، ۱۳۹۹: ۳۰۲) با اهمیت یافتن موضوعات و پیچیده شدن شرایط ناشی از ابهام آفرینی‌های صورت گرفته کم‌کم جامعه به سمتی پیش می‌رود که هر کسی و با هر میزان سواد، تخصص و آگاهی و با انگیزه‌های مختلفی اعم از جلب توجه اجتماعی، فرافکنی، خصومت-های آشکار و پنهان، فریب افکار عمومی اقدام به بررسی و نقل موضوع برای دیگران نماید. در این فرایند هر یک از افراد با بهره‌گیری از کلام دیگران و برداشت خود از موضوع اقدام به اشاعه آن در جامعه می‌نماید و این چرخه آنقدر تکرار می‌شود تا در نهایت از اصل مطلب چیزی جزء

صحبت‌های عامه و غیرکارشناسی مردم برای دیگران نقل نمی‌شود که در جامعه ایران از آن به نام یک کلاغ و چهل کلاغ یاد می‌شود. این فرایند به دلیل اینکه مردم عمدتاً دغدغه‌های خود را دخیل موضوع می‌نماید و افکار و احتمالات خود را از تبعات احتمالی موضوع وارد داستان می‌نمایند اهمیت می‌یابد و از آنجا که شایعات اصولاً در بین جوامع متجانس پخش و رواج می‌یابد (حسینی، ۱۳۹۰: ۹۲)

شایعه و گسترش بحران امنیتی

شایعاتی که در مرحله گسترش بحران ساخته می‌شوند معمولاً شایعات خصمانه و نفرت‌آمیز و وحشت هستند که ماهیت ویرانگر و پرخاشگرانه دارند و اغلب آشوبگران را برای دست زدن به کنش‌هایی همچون حمله به اماکن دولتی، آتش زدن بانک‌ها و مانند آن‌ها بر می‌انگیزاند (نصرالهی، ۱۳۹۵: ۱۲۰) و مردم را نسبت به زمامداران حکومتی بدبین می‌کند. در این مرحله پس از تولید بحران، شایعات تغییر شکل داده و اغلب حول موضوعاتی نظیر دستگیری‌های دسته جمعی، اعدام‌های فراگیر، نتایج و عواقب سوء حاصله از بحران، آینده نامعلوم پس از بحران و نظایر آن، خود را نشان می‌دهد.

این پدیده که معمولاً از یک خبر ناشی می‌شود یا بر پایه یک جنجال و هیاهوی بی‌اساس به وجود می‌آید و در افکار عمومی مردم جای می‌گیرد، در مواقع بحرانی و فشار بسیار خطرناک و کوبنده می‌شود تا جایی که روحیه مردم را تضعیف و یاس و ناامیدی را گسترش می‌دهد و در سطوحی بالاتر امنیت ملی را به خطر می‌اندازد (شیرازی، ۱۳۸۰: ۶۲) که این مهم زنگ خطر براندازی و تغییر نظام و هیئت حاکمه را به صدا در می‌آورد.

الف) القای ترس:

با ترسیدن مردم عناصر شایعه پراکن که بر این موضوع واقف هستند که با ترساندن بیشتر مردم بهتر و سریع‌تر می‌توان به اهداف از قبل تعیین شده رسید، با تولید شایعات وحشت آور بر اضطراب مردم می‌آفزایند (نصرالهی، ۱۳۹۵: ۳۸) به نحوی که مردم و به خصوص اقشار متوسط و ضعیف جامعه برای نجات خود از این شرایط اقدام به تعدی به نظام، غارت و آسیب رسانیدن به

اموال عمومی، خصوصی و انجام کنش‌های آشوب‌گرایانه می‌نمایند (حسین‌نژاد، ۱۳۸۴: ۱۲).

ب) ایجاد تفرقه و اختلاف

در شرایط بحران شایعه‌پراکنان خواسته یا ناخواسته به نفاق، ایجاد تفرقه و تشویش اذهان عمومی دامن می‌زند که علاوه بر آسیب زدن به روح و روان افراد، آنچه را رشته‌های پیوند اجتماعی نامیده می‌شود، از هم می‌گسلد و جامعه را در برابر انواع تهدیدات تضعیف می‌کند. در این شرایط آتش شایعات رنگارنگ و تفرقه‌انگیز، تر و خشک را با هم می‌سوزاند و دود آن به چشم آحاد جامعه و نظام می‌رود (یحیایی الیه‌ای، ۱۳۸۶: ۲۵).

پ) بی‌اعتماد و بدبین شدن مردم نسبت به نظام و مسئولین

اصلی‌ترین مولفه بقای حکومت‌ها، اعتماد مردم به مسئولین و اهداف حاکمیت است که در قالب قانون اساسی و ایده‌های حاکمیت تجلی می‌یابد. لذا مخالفین نظام ج.ا.ا به خوبی دریافته‌اند تا زمانی که مردم نسبت به نظام و آینده آن امیدوار هستند و صحبت‌های مسئولین نظام برای مردم فصل الخطاب کلیه امورات است، هرگونه تلاش در راستای براندازی و تغییر رژیم، نه تنها ثمره‌ای ندارد؛ بلکه سبب هر چه قدرتمندتر شدن حاکمیت می‌گردد. به همین منظور با تغییر راهکنش به خلع سلاح کردن نظام جمهوری اسلامی از طریق جدا کردن مردم از حاکمیت، با ایجاد بی‌اعتمادی و بدبینی در آنان نسبت به نظام و مسئولین امیدوار هستند. (نصرالهی، ۱۳۹۵: ۴۷)

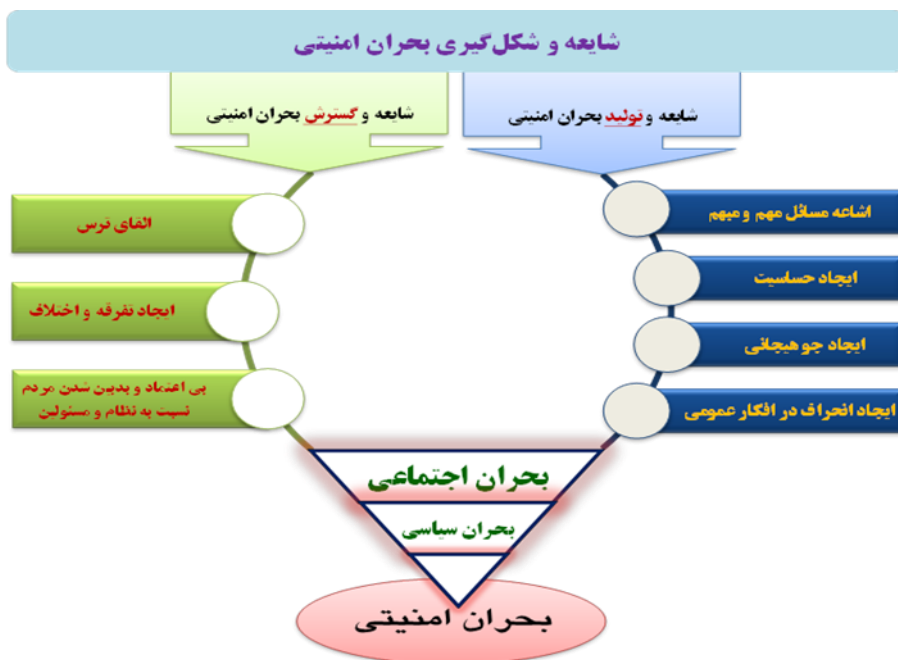
مدل مفهومی

با جمع‌بندی یافته‌های نظری و بهره‌گیری از فرضیات تحقیق، کلید واژه‌های چگونگی نقش‌آفرینی شایعه در شکل‌گیری بحران‌های امنیتی احصاء و مراتب به منظور دریافت نظر نخبگان و خبرگان موضوع، در قالب ۲ محور؛ شایعه و تولید بحران امنیتی با ۴ شاخص و شایعه و گسترش بحران امنیتی با ۳ شاخص، در طرح مصاحبه گنجانیده و سپس نظریات افراد تحت مصاحبه در خصوص چگونگی نقش‌آفرینی شایعه در شکل‌گیری بحران‌های امنیتی اخذ و مورد بررسی و پالایش قرار گرفت.

بعد از سازماندهی مطالب و حذف موارد تکراری مدل مفهومی پژوهش شکل گرفت و مبنای کار

پژوهشی قرار خواهد گرفت که در ادامه مولفه‌های این مدل مورد تجزیه و تحلیل قرار خواهد گرفت.

شکل شماره ۱: مدل مفهومی تحقیق

روش‌شناسی تحقیق

پژوهش حاضر به دنبال نقش شایعه در شکل‌گیری بحران‌های امنیتی و چگونگی آن است که می‌تواند به واکنش و پیشگیری آن به متولیان امر در این حوزه مؤثر واقع شود و از این روی در دسته پژوهش‌های کاربردی قرار می‌گیرد. از لحاظ ماهیت؛ توصیفی و از آنجایی که بر اساس تحلیل یافته‌های به‌دست‌آمده از منابع علمی و ابزار (پرسش‌نامه و مصاحبه) به بررسی نقش موضوع پرداخته شده است، از نظر شیوه تحقیق، توصیفی - پیمایشی است.

نخست با مشورت صورت گرفته با تعدادی از نخبگان حوزه بحران و برآورد صورت گرفته، تعداد ۵۰ نفر از جامعه خبرگان و نخبگان مراکز علمی - اجرایی اطلاعاتی، امنیتی، نظامی و انتظامی کشور که در مراکز علمی و اجرایی مربوطه در حوزه شایعه و بحران امنیتی صاحب‌نظر هستند؛ به عنوان جامعه آماری پژوهش لحاظ گردیدند. این افراد دارای مدرک کارشناسی ارشد به بالا بوده و حداقل ۱۰ سال در حوزه بحران فعالیت علمی و مدیریتی داشته‌اند.

با مطالعه سامانه‌ها و متون نظری موجود، هدایت و راهنمایی‌های اساتید راهنما و مشاور و همچنین دریافت نظر تعدادی از خبرگان فن، مطالعات کتابخانه‌ای، بررسی اسناد مدارک، کتاب‌ها، مقالات، گزارشات و جستجوی اینترنتی شاخص‌های مصاحبه استخراج شده و به منظور تجزیه و تحلیل شاخص‌های به دست آمده از مصاحبه در قالب پرسش نامه از روش‌های آمار توصیفی (جداول شاخص‌های آماری، توزیع فراوانی و نمودار) و آمار استنباطی (آزمون خی‌دو و فریدمن) استفاده شده است.

برای مصاحبه از روش گلوله برفی هدفمند و اشباع نظری و در پرسش نامه به دلیل محدود بودن جامعه آماری به صورت تمام شمار محاسبه شده است. برای گردآوری اطلاعات و داده‌ها در این تحقیق از روش کتابخانه‌ای و میدانی و به صورت مصاحبه، پرسش‌نامه و فیش‌برداری استفاده شده است.

از مصاحبه جهت شاخص‌گزینی و صرفاً تهیه پرسش نامه به صورت تخصصی استفاده شده که روایی مصاحبه از طریق تایید خبرگان و نخبگان جامعه آماری و از روش روایی صوری به دست آمده است.

پایایی مصاحبه به روش هالستی و به شرح زیر به دست آمده:

$$PAO = (2PAO) = (nA + nB) / ((25 * 2 * A) + (32)) = 30 = 64 / 50 = 80\%$$

نظر به اینکه بر اساس فرمول محاسبه شده، عدد ۸۰ به دست آمده است و عدد مذکور بیش از ۷۰ است، بنابراین نتیجه حاصله از پایایی لازم برخوردار است.

الف) تهیه پرسش نامه

پس از انجام مصاحبه با خبرگان و نخبگان، آندسته از مولفه‌های مصاحبه که از قابلیت لازم برای تهیه پرسش‌نامه برخوردار بود، استخراج و پس از حذف موارد تکراری کدگذاری آنها انجام شد. در ادامه با استفاده از روش تحلیل محتوای استقرایی گویه‌های پرسش‌نامه استخراج و در نهایت بر اساس این گویه‌ها تعداد ۳۰ سوال در قالب ۲ محور ۱۵ سوالی «تولید» و «گسترش» بحران‌های امنیتی، طراحی شده و تدوین گردید.

ترکیب سوالات و اقلام اطلاعاتی آن به ترتیب در جداول زیر آمده است. نمونه کامل پرسش‌نامه در پیوست ب ارائه شده است.

جدول ۱: ترکیب سوالات پرسش نامه

متغیرهای تحقیق	شماره سوالات در پرسش نامه	جمع سوالات
نقش شایعه در تولید بحران های امنیتی	سوال ۱ تا ۱۵	۱۵
نقش شایعه در گسترش بحران های امنیتی	سوال ۱۶ تا ۳۰	۱۵

به منظور پاسخگویی، مقیاس لیکرت ۵ تایی (از کاملاً موافق تا کاملاً مخالف) در نظر گرفته شده که با توجه به آن پاسخ دهندگان وضعیت هر شاخص را مشخص می نمایند.

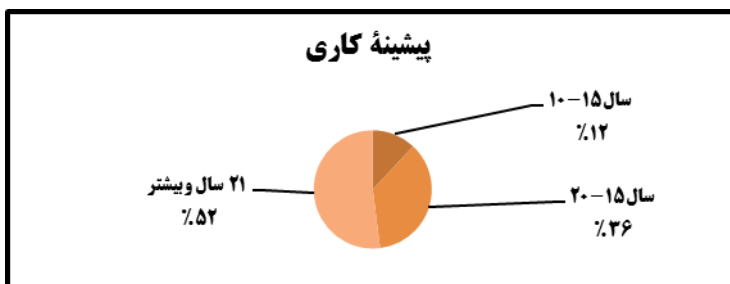
روایی پرسش نامه از طریق روایی محتوایی به دست آمده است. برای به دست آوردن روایی پرسش نامه، سوالات به دست آمده از نتیجه مطالعه اسناد و مدارک معتبر و موثق در حوزه شایعه و بحران (بحران امنیتی)، جستجو در اینترنت، استفاده از نظرات نخبگان و مصاحبه صورت گرفته با خبرگان و نخبگان، در اختیار متخصصان و کارشناسان آگاه به موضوع پژوهش قرار گرفته و طی جلساتی با استفاده از خرد جمعی متخصصین نسبت به اصلاح و استانداردسازی آن اقدام شده است. در نهایت با ارائه نتایج به اساتید راهنما و مشاور، روایی پرسش نامه مورد تایید قرار گرفت.

برای تعیین پایایی پرسش نامه از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است. با استفاده از نرم افزار آماری SPSS، آلفای کرونباخ مقدار آلفای کرونباخ برای سوالات حوزه شایعه و تولید بحران امنیتی (۰/۷۰۳)، سوالات حوزه شایعه و گسترش بحران امنیتی (۰/۸۲۱) و برای کل سوالات (۰/۸۶۴) بدست آمده است که در همه موارد بیشتر از ۰/۷ بوده است. بنابراین پرسش نامه در حوزه های مختلف و در کل از ضریب اعتماد یا پایایی مطلوبی برخوردار است.

یافته ها و تجزیه و تحلیل داده ها

الف: یافته های تحقیق

نمودار ۱: پیشینه کاری پاسخگویان

جدول ۲: توزیع فراوانی حوزه فعالیت پاسخگویان

حوزه فعالیت	فراوانی	درصد
فرماندهی	۷	۱۴
ستادی	۱۳	۲۶
آموزشی - پژوهشی	۳۰	۶۰
جمع	۵۰	۱۰۰

داده‌های جدول توزیع فراوانی نشان می‌دهد که ۱۰۰ درصد حوزه فعالیت پاسخ‌دهندگان مرتبط با موضوع تحقیق و این در حالی است که پیشینه کاری ۸۸ درصد آنها بیش از ۱۵ سال است.

الف) تجزیه و تحلیل استنباطی فرضیه اول

۱- تبدیل فرضیه پژوهشی به فرضیه آماری:

$$H_1 = \text{ادعا}$$

شایعه از طریق اشاعه مسائل مبهم و مهم، ایجاد حساسیت، جو هیجانی و انحراف در افکار عمومی در تولید بحران‌های امنیتی نقش دارد.

$$H_0 = \text{نقیض ادعا}$$

شایعه از طریق اشاعه مسائل مبهم و مهم، ایجاد حساسیت، جو هیجانی و انحراف در افکار عمومی در تولید بحران‌های امنیتی نقش ندارد.

۲- تجزیه و تحلیل فرضیه با استفاده از آزمون خی دو

جدول ۳: آزمون خی دوی متغیرهای شایعه در تولید بحران امنیتی

f1

Test Statistics

	Observed N	Expected N	Residual
متوسط	۸	۱۶.۷	-۸.۷
زیاد	۳۴	۱۶.۷	۱۷.۳
خیلی زیاد	۸	۱۶.۷	-۸.۷
Total	۵۰		

	F1
Chi-Square	۲۷.۰۴۰
df	۲
Asymp. Sig.	.۰۰۰

با توجه به اینکه ارزش خی دوی مشاهده شده (۲۷/۰۴۰) در درجه آزادی ۲ معنی دار است، در نتیجه استنباط می شود که بین فراوانی های مشاهده شده تفاوت معنی داری وجود دارد. یعنی فرضیه H_0 پذیرفته می شود و فرضیه مقابل آن یعنی H_1 رد می گردد. به عبارتی دیگر می توان گفت شایعه از طریق مولفه های قید شده در تولید بحران امنیتی ایفای نقش می کند. برابر آزمون صورت پذیرفته ۸۴ درصد از پاسخ دهندگان در حد زیاد و خیلی زیاد معتقدند که شایعه از طریق مقوله های ذکر شده در تولید بحران امنیتی نقش دارد.

۳- رتبه بندی متغیرهای مؤثر فرضیه با استفاده از آزمون فریدمن در جدول ۵ آمده است.

با توجه به اینکه ارزش خی دوی مشاهده شده ۱۳۳/۰۷۲ در درجه آزادی ۱۴ معنی دار است، در نتیجه استنباط می شود که تفاوت بین میانگین های رتبه ای متغیرهای شایعه در تولید بحران امنیتی معنی دار است.

Test Statistics ^a	
N	۵۰
Chi-Square	۱۳۳.۰۷۲
df	۱۴
Asymp. Sig.	.000

a. Friedman Test

ب) تجزیه و تحلیل استنباطی فرضیه دوم

۱- تبدیل فرضیه پژوهشی به فرضیه آماری:

$$H_1 = \text{ادعا}$$

شایعه از طریق القاء ترس، ایجاد تفرقه در مردم، اختلاف افکنی، بی اعتمادی و بدبین نمودن مردم نسبت به نظام و مسئولین در گسترش بحران های امنیتی نقش دارد.

$$H_0 = \text{نقیض ادعا}$$

شایعه از طریق القاء ترس، ایجاد تفرقه در مردم، اختلاف افکنی، بی اعتمادی و بدبین نمودن مردم نسبت به نظام و مسئولین در گسترش بحران های امنیتی نقش ندارد.

۲- تجزیه و تحلیل فرضیه با استفاده از آزمون خی دو

جدول ۴: آزمون خی دوی متغیرهای شایعه در گسترش بحران امنیتی

Test Statistics ^a	
N	۵۰
Chi-Square	۱۰۰.۵۹۴
df	14
Asymp. Sig.	.000

a. Friedman Test

با توجه به اینکه ارزش خی دوی مشاهده شده (۴۵/۶۴۰) در درجه آزادی ۲ معنی دار است، در نتیجه استنباط می شود که بین فراوانی های مشاهده شده تفاوت

معنی‌داری وجود دارد. یعنی فرضیه H_1 پذیرفته می‌شود و فرضیه مقابل آن یعنی H_0 رد می‌گردد. به عبارتی دیگر می‌توان گفت شایعه از طریق مولفه‌های قید شده در گسترش بحران امنیتی ایفای نقش می‌کند. برابر آزمون صورت پذیرفته ۹۴ درصد از پاسخ دهندگان در حد زیاد و خیلی زیاد معتقدند که شایعه از طریق مقوله‌های ذکر شده در گسترش بحران امنیتی نقش دارد.

(۳) رتبه‌بندی متغیرهای مؤثر فرضیه با استفاده از آزمون فریدمن در جدول شماره ۵ آمده است.

	F۲
Chi-Square	۴۵.۶۴۰
df	۲
Asymp. Sig.	.۰۰۰

با توجه به اینکه ارزش خی‌دوی مشاهده شده ۱۰۰/۵۹۴ در درجه آزادی ۱۴ معنی‌دار است، در نتیجه استنباط می‌شود که تفاوت بین میانگین‌های رتبه‌ای متغیرهای شایعه در گسترش بحران امنیتی معنی‌دار است.

ج) تجزیه و تحلیل فرضیه اصلی

۱- تبدیل فرضیه پژوهشی به فرضیه آماری:

$$H_1 = \text{ادعا}$$

شایعه در شکل‌گیری بحران‌های امنیتی در دو مرحله تولید و گسترش بحران نقش دارد.

$$H_0 = \text{نقیض ادعا}$$

شایعه در شکل‌گیری بحران‌های امنیتی در دو مرحله تولید و گسترش بحران نقش ندارد.

۲- تجزیه و تحلیل فرضیه با استفاده از آزمون خی‌دو

با توجه به اینکه فرضیه‌های فرعی تحقیق پس از آزمون مورد تایید و مورد پذیرش قرار گرفته است در نتیجه فرضیه اصلی تحقیق نیز مورد پذیرش قرار می‌گیرد، از طرفی ارزش خی‌دوی مشاهده شده ۲۲۶/۵۰۴ در درجه آزادی ۲۹ معنی‌دار است و میتوان استنباط نمود که تفاوت بین فراوانی‌های مشاهده شده و میانگین‌های رتبه‌ای متغیرهای شایعه در شکل‌گیری بحران امنیتی معنی‌دار است. یعنی فرضیه H_1 پذیرفته می‌شود و فرضیه مقابل آن یعنی H_0 رد می‌گردد.

به عبارتی دیگر می‌توان گفت شایعه از طریق مولفه‌های قید شده در شکل‌گیری بحران امنیتی در دو مرحله تولید و گسترش بحران ایفای نقش می‌کند.

Test Statistics^a

	N	50
Chi-Square		۲۲۶.۵۰۴
df		29
Asymp. Sig.		.000

a. Friedman Test

Test Statistics^a

	N	50
Chi-Square		1.667
df		1
Asymp. Sig.		.197

a. Friedman Test

Mean Rank

f1	1.45
f2	1.55

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

عوامل متعددی در شکل‌گیری بحران‌های امنیتی در سطح یک جامعه دخالت دارند که از میان کلیه این عوامل؛ شایعه به مثابه بنزین و شعله‌ور کننده آتش بحران نقش کلیدی در تولید و گسترش بحران‌های امنیتی در جامعه ایفا می‌کند، زیرا قادر است در کم‌ترین زمان ممکن کشور و حکومت-ها را چنان درگیر بحران‌های امنیتی نماید که منجر به سقوط یا حداقل تغییر یافتن اولویت‌های نظام حاکم گردد. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که:

الف) از میان مولفه‌های شایعه در تولید بحران امنیتی، «نارضایتی‌ها، نارسایی‌ها و کاستی‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی» با میانگین $10/78$ بیشترین میانگین رتبه‌ای را از میان ۱۵ مولفه تولیدکننده بحران در حوزه شایعه به خود اختصاص داده است. بنابراین می‌توان گفت از میان ۱۵ شاخص تحصیل شده؛ شایعه با بهره‌برداری از نارضایتی‌ها، نارسایی‌ها و کاستی‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی در سطح جامعه بیشترین تاثیر را در تولید بحران‌های امنیتی داراست.

ب) از میان مولفه‌های شایعه در گسترش بحران امنیتی، «کم توجهی نظام نسبت به خواسته‌ها و انتظارات مردم» با میانگین $10/59$ بیشترین میانگین رتبه‌ای را از میان ۱۵ مولفه گسترش دهنده بحران در حوزه شایعه به خود اختصاص داده است. بنابراین می‌توان گفت از میان ۱۵ شاخص تحصیل شده؛ شایعه با بهره‌برداری از کم توجهی نظام نسبت به خواسته‌ها و انتظارات مردم بیشترین تاثیر را در گسترش بحران‌های امنیتی داراست.

مستند به نتایج به دست آمده از آزمون فرضیه فرعی اول پژوهش و با در نظر گرفتن نتایج حاصل از آزمون فریدمن، شایعه با بهره‌برداری از شاخص‌های زیر به ترتیب بیشترین نقش را در تولید

بحران‌های امنیتی در جامعه ایفا می‌نماید. (اعداد داخل پرانتز میانگین رتبه‌ای حاصل از آزمون فریدمن است):

جدول ۵: اولویت‌بندی متغیرهای شایعه در تولید بحران امنیتی با آزمون فریدمن

ردیف	Mean Rank	مؤلفه
۱	۱۰.۷۸	نارضایتی‌ها، نارسایی‌ها و کاستی‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی
۲	۱۰.۱۰	فضای مجازی، کانال‌های اطلاع‌رسانی غیررسمی و مخالف نظام
۳	۹.۹۰	کم توجهی نظام به اطلاع‌رسانی دقیق و لحظه‌ای حول مسائل مهم و مبهم
۴	۹.۵۳	کم توجهی نظام به حل مسائل مبهم و مهم
۵	۹.۳۹	اندیشه‌ها و احساسات قومی - مذهبی مردم
۶	۹.۱۸	تاثیرپذیری قشر جوان از وضعیت جامعه
۷	۸.۱۰	فضای امنیتی جامعه
۸	۸.۰۲	مناسبت‌های تقویمی و تاریخی
۹	۷.۶۲	تاثیرپذیری اصناف جامعه از وضعیت جامعه
۱۰	۷.۴۱	جو روانی موجود در جامعه
۱۱	۶.۳۵	کم رنگ جلوه دادن اقدامات اثربخش نظام و پر رنگ جلوه دادن ضعف‌های موجود
۱۲	۶.۲۱	دو یا چند قطبی شدن جامعه
۱۳	۶.۱۹	برجسته نمودن یا اهمیت‌زدایی از مسائل موجود در جامعه
۱۴	۵.۶۵	به خشونت کشانیده شدن فضای آرام و گفتگو محور جامعه
۱۵	۵.۵۷	انحراف افکار عمومی از مسائل اصلی به سمت مسائل فرعی و جزئی

همچنین مستند به نتایج به دست آمده از آزمون فرضیه فرعی دوم پژوهش و با در نظر گرفتن نتایج حاصل از آزمون فریدمن، شایعه با بهره‌برداری از شاخص‌های زیر به ترتیب بیشترین نقش را در گسترش بحران‌های امنیتی در جامعه ایفا می‌نماید. (اعداد داخل پرانتز میانگین رتبه‌ای حاصل از آزمون فریدمن است):

جدول ۶: اولویت‌بندی متغیرهای شایعه در گسترش بحران امنیتی با آزمون فریدمن

ردیف	Mean Rank	مؤلفه
۱	۱۰.۵۹	کم توجهی نظام نسبت به خواسته‌ها و انتظارات مردم
۲	۱۰.۳۴	مشروعیت‌زدایی از مسئولین و نظام حاکم توسط رسانه‌های مخالف نظام و فضای مجازی
۳	۹.۶۰	انتشار آمار و ارقام غیر واقعی در حوزه‌های مختلف
۴	۹.۱۳	نسبت دادن اقدامات خشن و ضد حقوق بشری به نظام در برخورد با معترضین
۵	۸.۶۳	تضعیف اعتماد عمومی نسبت به نظام و کارگزاران آن
۶	۸.۵۴	تضاد طبقاتی و ترویج فرهنگ اشراف‌گرایی مسئولین نظام در سطح جامعه
۷	۸.۴۹	اختلافات و نارضایتی‌های قومیتی نسبت به نظام
۸	۸.۰۷	نسبت دادن اعمال سوء به مسئولین نظام در حوزه‌های اخلاقی، اقتصادی، سیاسی
۹	۷.۶۴	اختلافات و نارضایتی‌های دینی و مذهبی نسبت به نظام
۱۰	۷.۱۱	تقریب دیدگاه عوامل اجرایی کنترل بحران به دیدگاه عوامل ایجاد بحران
۱۱	۶.۷۷	ایجاد شک و تردید در وفاداری حاکمیت نسبت به مردم و بالعکس
۱۲	۶.۷۵	رسانه‌ها و فضای مجازی با القای ترس به جامعه
۱۳	۶.۳۱	همگانی شدن ترس در جامعه و جهت یافتن آن
۱۴	۶.۲۴	القاء ترس در عوامل کنترلی بحران و قدرت یافتن تصنعی عناصر برانداز
۱۵	۵.۷۹	گسترش تشنج، شکاف و چند دستگی در بین مردم

نتایج حاصله از آزمون فریدمن و آزمون فرضیه‌ها نشان می‌دهد که نقش شایعه در گسترش بحران (۹۴ درصد) به میزان ۱۰ درصد بیشتر از حوزه تولید بحران (۸۴ درصد) است لذا این گونه می‌توان استنباط کرد که نقش شایعه در گسترش بحران به نسبت نقش آن در تولید بحران پررنگ‌تر است.

در میان شاخص‌های تحت تأثیر شایعه در حوزه تولید بحران‌های امنیتی در جامعه دو مؤلفه

۱- نارضایتی‌ها، نارسایی‌ها و کاستی‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی

۲- فضای مجازی، کانال‌های اطلاع‌رسانی غیررسمی

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

الف- نتیجه‌گیری

۱- نارضایتی‌ها، نارسایی‌ها و کاستی‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی

همانگونه که در مبانی نظری پژوهش نیز بدان اشاره شد کاستی‌ها و نارسایی‌های موجود در جامعه در زمینه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی زمینه ایجاد نارضایتی را در

جامعه فراهم می‌نماید که به فراخور کمیت و کیفیت نارسایی و کاستی‌ها رفته رفته بر دامنه این نارضایتی‌ها افزوده و در نهایت به یک نارضایتی عمومی تبدیل می‌شود. عمده این نارضایتی‌ها ناشی وجود شکاف‌های طبقاتی موجود در جامعه و وجود فاصله بین فقیر و غنی است که نهایتاً به یک بحران اجتماعی تبدیل می‌شود. در این بین شایعه‌سازان با سوار شدن بر موج نارضایتی‌های عمومی و در هم آمیختن راست و دروغ بر التهاب موجود در جامعه افزوده و با به خشونت کشیده شدن اعتراضات؛ جامعه به سرعت روند امنیتی شدن را طی نموده و در نهایت با تغییر در روند بحران، بحران امنیتی در جامعه متولد می‌گردد.

۲- فضای مجازی، کانال‌های اطلاع‌رسانی غیررسمی

وقتی نظم اجتماعی در جامعه به هم می‌خورد مردم هم ردیف با نیازهای فیزیولوژیکی تشنه اطلاعات از وضعیت پیرامونی خود و آنچه اتفاق افتاده هستند. در طول بحران، عامه مردم برای گرفتن اطلاعات منحصراً وابسته به رسانه‌ها هستند تا بتوانند اخباری را که برای بقایشان حیاتی هستند، دریافت کنند.

از سوی دیگر در عصری که آن را عصر اطلاعات و در جهانی که آن را دهکده جهانی می‌نامند، رشد فزاینده فناوری‌های ارتباطی سبب شده تا رسانه‌ها به ابزارهایی قدرتمند در جوامع بدل گردند که مدیریت جریان اطلاعات، تفکرات، احساسات و هیجانات را بر عهده دارند و این قدرت بلامنازع رسانه‌های جمعی باعث شده تا آن‌ها مهمترین ابزار در راستای شکل‌گیری یا مدیریت بحران در جوامع تلقی گردند. در این رابطه مرتبط با موضوع پژوهش؛ با ناکارآمدی نظام ارتباطی کشور، زمینه لازم جهت جولان دادن فضای مجازی و شبکه‌های اطلاع‌رسانی غیررسمی که بعضاً با منافع نظام حاکم غیر همسو بوده یا حداقل رویکرد منفعلانه‌ای نسبت به آن دارند و دارای ویژگی‌هایی همچون سرعت در اطلاع‌رسانی، سهولت در دسترسی به مخاطبین، ریسک پایین در تحت پیگرد قرار گرفتن، قدرت تاثیرگذاری بالا و البته فعالیت آزادانه برخوردار هستند مهیا می‌گردد.

این رسانه‌ها که به دلیل عدم دسترسی به اطلاعات تایید شده و با منابع مشخص و بعضاً به صورت عمد و برنامه‌ریزی شده اقدام به تزریق اطلاعات به جامعه می‌نمایند، به دلیل عدم جامعیت یا صداقت در گفتار، خوراک خبری مناسبی را برای شایعه و شایعه‌پردازان فراهم می‌نمایند تا ابهامات خود یا جامعه را در خصوص موارد منتشر شده بازنشر نمایند. با بازنشر شدن گسترده این شایعات، جامعه از تعادل روانی خود خارج شده و بسته به جو امنیتی جامعه، انتظارات و خواسته-

های مردم، میزان نقش و مداخله بازیگران غیر همسو و البته عدم صداقت و عدم شفافیت نظام در اطلاع‌رسانی پیرامون موضوع، احساسات مردم تحریک شده و آنان را به مقابله مستقیم با نظام سوق داده و بحران موجود را از فاز اجتماعی و نهایتاً سیاسی به فاز امنیتی می‌کشاند. و در میان شاخص‌های تحت تأثیر شایعه در حوزه گسترش بحران‌های امنیتی در جامعه دو مولفه:

- ۱- کم توجهی نظام نسبت به خواسته‌ها و انتظارات مردم
- ۲- مشروعیت‌زدایی از مسئولین و نظام حاکم توسط رسانه‌های مخالف نظام و فضای مجازی با اختصاص بالاترین نمره به خود، بیشترین تأثیر را در گسترش بحران‌های امنیتی دارند که در ادامه به تبیین این عوامل می‌پردازیم.

۱- کم توجهی نظام نسبت به خواسته‌ها و انتظارات مردم
همانگونه که در بحث زمینه‌های تولید بحران امنیتی سخن به میان آمد، شایعه با بهره‌گیری از نارضایتی‌ها، نارسایی‌ها و کاستی‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی موجود در جامعه، بحران‌های اجتماعی و سیاسی را به سمت یک بحران امنیتی سوق می‌دهد و اگر بخواهیم راهی برای متوقف کردن یک بحران امنیتی در این حوزه بیابیم؛ پاسخ توجه نظام به خواسته‌ها و انتظارات مردم و رسیدگی به مطالبات آنان است و در صورتی که به این مهم توجه نشود حتی اگر بحران هم کنترل شود، روزی فرا خواهد رسید که از زیر خاکستر آن بحرانی به مراتب قوی‌تر از بحران قبلی دامن نظام را می‌گیرد.

با ورود بحران به حوزه امنیتی عناصر شایعه‌ساز و شایعه‌پراکن با تمرکز بر ناتوان جلوه دادن مسئولین نظام در حل مشکلات داخلی، در کنار ارائه تصورات غلط از اهمیت، اولویت و ارجحیت نفوذ منطقه‌ای و مردم کشورهای منطقه برای نظام بر خواسته‌ها و رضایتمندی مردم کشور، عملاً نظام را به کم‌توجهی نسبت به خواسته‌ها و انتظارات مردم محکوم می‌نمایند. عمده این خواسته‌ها و انتظارات در حوزه اقتصادی و سیاسی است و در صورتی که این خواسته‌ها برچسب قومی و مذهبی بخورد با توجه به نقشه سیاسی ج.ا.ایران و استقرار قومیت‌ها و اقلیت‌های مذهبی در مناطق حساس مرزی، شایعه‌پردازان قادر هستند با استفاده از این چاشنی بر شدت و گسترش بحران امنیتی در جامعه بیافزایند.

- ۲- مشروعیت‌زدایی از مسئولین و نظام حاکم توسط رسانه‌های مخالف نظام و فضای مجازی

یک نظام در صورتی به زیر کشیده می‌شود که مشروعیت آن به چالش کشیده شود. به عبارتی دیگر مشروعیت یک نظام کلید طلایی موفقیت آن نظام در حکومت بر مردم است.

در یک نگاه کلی اساس ماموریت رسانه‌های مخالف یک نظام بر مبنای برنامه‌ریزی جهت کمک به براندازی یا حداقل ایجاد تغییرات اساسی در آن نظام تعریف می‌گردد. پس هر روشی که بتواند مشروعیت نظام سیاسی مد نظر به چالش بکشد می‌تواند به عنوان یک ابزار بهره‌برداری نمود. از بین کلیه روش‌های موثر در مشروعیت‌زدایی از یک نظام در عملیات رسانه‌ای؛ استفاده از شایعه به عنوان روشی کم هزینه، کم تبعات، فراگیر و با قابلیت تاثیرگذاری لحظه‌ای و عمیق همواره مورد بهره‌برداری رسانه‌های مخالف ج.ا.ایران قرار گرفته است. این رسانه‌ها که از سال‌ها قبل با گسترش دامنه فعالیت از مرز صوت و تصویر فراتر رفته و با فعالیت در بستر فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی عملاً به عنوان سربازان غیر مسلح و البته مسلح کننده مردم علیه حاکمیت به ماموریت خود عمق بخشیده و بحران‌های امنیتی را در حوزه‌های مختلف سیاسی و اقتصادی در جامعه شکل داده است.

این رسانه‌ها با بکارگیری شایعه و پرداختن به روایت‌های غیر مستند، غیر واقعی و ابهام آفرین، افکار عمومی و ذهنیت مردم را نسبت به حاکمیت و کارگزاران آن مخدوش نموده و با نسبت دادن اقدامات ناصواب، مبالغه‌آمیز و بعضاً بازتاب گسترده اقدامات ناصواب آنان، اعتماد عمومی را که قوی‌ترین پشتوانه حاکمیت است از آن سلب نموده و مردم تاثیر القاءات رسانه‌های مخالف و فضای مجازی شایعات منتشره را با وضعیت فعلی جامعه تطبیق می‌دهند. در نهایت ایجاد فاصله بین مردم و حاکمیت، مشروعیت نظام لکه‌دار شده و با کاهش پشتیبانی مردم از حاکمیت، نظام در عرصه جهانی توان پاسخ‌گویی متناسب با تهدیدات را نداشته و با افزایش دامنه گسترش بحران امنیتی؛ جامعه به سمت انقلاب یا کودتا حرکت خواهد کرد و در یک کلام زمینه برای براندازی در جامعه فراهم می‌شود.

پیشنهاده‌ها

مستند به یافته‌های علمی به دست آمده در این پژوهش، نقش این پدیده در شکل‌گیری بحران‌های امنیتی تبیین گردید و حوزه‌های تاثیرگذار شایعه در این نقش‌آفرینی نیز به صورت علمی تحصیل و پس از رتبه‌بندی؛ بین شاخص‌های ۱۵ گانه، به دو مورد از تاثیرپذیرترین آن‌ها از حوزه شایعه در قالب دو محور تولید و گسترش بحران‌های امنیتی پرداخته شد.

از آنجا که ماحصل نتیجه پژوهش در ارائه پیشنهادات کاربردی محقق خلاصه می‌شود، پیشنهادات زیر به منظور کاستن از نقش‌آفرینی شایعه در شکل‌گیری بحران‌های امنیتی در ج.ا.ا به مسئولین نظام و متولیان حوزه مدیریت بحران توصیه می‌شود.

۱- افزایش فشار بر اقشار متوسط و ضعیف جامعه و حاشیه‌نشینان شهرهای بزرگ در حوزه اقتصادی، سبب بروز نارضایتی در میان بخش عمده‌ای از جامعه گردیده و با گسترش نارسایی‌ها و کاستی‌ها، بحران امنیتی در جامعه شکل می‌گیرد. از آنجا که بخش اعظمی از این فشارها ناشی از رشد نامتوازن جامعه، تضاد طبقاتی، بیکاری و شکاف‌های اجتماعی است.

۲- یکی از مطالبات مردم که در اثر آن اعتراضات مدنی و بحران‌های اجتماعی و امنیتی در جامعه شکل می‌گیرد، مجاب نمودن مسئولین نظام به پاسخ‌دهی به نیازها، خواسته‌ها و انتظارات عمومی و تامین بر حق این مطالبات است و بی توجهی به این مقوله؛ زمینه را برای شیوع شایعه در جامعه دال بر کم توجهی به خواسته‌ها و انتظارات مردم تقویت خواهد نمود.

۳- نظامی که قدرت رسانه‌ای برابر با دشمنان یا حداقل در حد متعارف آن نداشته باشد به جنگجویی شباهت دارد که در یک جنگ تن به تن اسلحه و زرهی نداشته باشد، لذا برخورداری نظام از یک نظام کارآمد رسانه‌ای به منظور پاسخ‌دهی به شبهات، ایجاد تعامل با مردم، تبلیغات، آموزش، خنثی نمودن اثر شایعات تزریق شده به جامعه به وسیله فضای مجازی و رسانه‌های معاند و غیر رسمی بسیار ضروری است.

۴- شکاف‌های طبقاتی در تمامی جوامع با شدت و ضعف وجود دارند اما مردم هر کشوری بر مبنای میزان فاصله و شکاف موجود بین خود و مسئولین نظام در خصوص کیفیت و مطلوبیت نظام قضاوت می‌کنند و در صورتی که شکاف بین مردم و مسئولین از حد معقولی فراتر رود، نظام سیاسی کشور به درون این شکاف سقوط می‌کند.

لذا پیشنهاد می‌گردد:

الف) ضمن توجه به آمایش سرزمینی در تقسیم منابع، امکانات و ثروت ملی؛ اشتغال‌زایی و توجه ویژه به مناطق محروم مرزی متناسب با ظرفیتهای موجود و بدون در نظر گرفتن مقولات قومیت، نژاد و مذهب و با اولویت توزیع ثروت و امکانات از پیرامون به مرکز در اولویت اقدامات قرار گیرد.

ب) سامانه اخذ مالیات تصاعدی از سرمایه‌داران اجرا و وجوه حاصله در مناطق حاشیه‌ای و کمتر برخوردار با تمرکز بر ساخت منازل مقرون به صرفه برای افراد با استطاعت مالی پایین به منظور حل معضل حاشیه‌نشینی شهرهای بزرگ مصرف شود.

پ) با بهره‌گیری از علم آینده پژوهی و استفاده از ظرفیت نخبگان و خبرگان این حوزه وضعیت آینده ممکن و محتمل جامعه پیش بینی و متناسب با نتایج به دست آمده نسبت به نیاز سنجی عمومی اقدام گردد.

ت) با توجه به اینکه شایعه در جامعه‌ای تولید و گسترش می‌یابد که در آن شفافیت و اطلاع‌رسانی از حلقه‌های مفقوده مدیریتی هستند، ضمن توجه به نیازها و مطالبات مردم؛ دولت از یک نظام کارآمد ارتباطی برخوردار باشد.

ث) شبکه ملی اطلاعات هر چه سریع‌تر و هر چه با کیفیت‌تر به منظور تنگ نمودن عرصه بر شایعه‌سازان و شایعه پراکنان فضای مجازی راه اندازی و اجرایی شود.

ج) با توجه به رشد سریع و شگرف تکنولوژی، هم‌اکنون ارتباط اینترنتی از بسترهای زمین پایه فعلی به سمت اینترنت ماهواره ای با امنیت و سرعت بالا در حال تغییر است که امکان کنترل آن نیز وجود نداشته یا به سختی امکان پذیر خواهد بود. لذا قبل از گسترش این تکنولوژی؛ وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات و سایر نهادهای مسئول از هم اکنون بایستی نسبت به اتخاذ تمهیدات مقتضی اقدام نماید.

چ) حمایت از رسانه‌های تاثیرگذار و پیام رسانه‌ای بومی به منظور ایجاد رقابت‌پذیری در آنان نسبت به رقبا و ایجاد شرایطی که مردم را با اراده خود ترغیب به استفاده از آن‌ها و کنار گذاشتن رسانه‌ها و پیام رسانه‌ای خارجی نماید، مدنظر قرار گیرد.

ح) قانون‌گرایی و شایسته سالاری، سرلوحه انتخاب و انتصاب مدیران و مسئولین دستگاه‌های اجرایی قرار گیرد و در برخورد با مدیران و مسئولین ناکارآمد و نالایق مصلحت‌اندیشی و مماشات صورت نپذیرد.

- افتخاری، اصغر، (۱۳۸۶)، «شاخص‌های سنجش تهدید»، *راهبرد دفاعی*، شماره هجدهم، ۱۹-۴۳.
- امیری، ابوالفضل، نفاوی، حمید، (۱۳۹۵)، «عملیات روانی و تاثیر آن بر اغتشاشات شهری» *مدیریت بحران*، سال هفتم، شماره ۲۷، ص ۸۹-۶۳.
- امیری، عبدالرضا، (۱۳۹۱)، «متغیرهای موثر بر امنیتی شدن بحران‌های اجتماعی در ایران»، *مطالعات مدیریت انتظامی*، سال هفتم، تابستان ۱۳۹۱، ش. ۲، ص ۲۳۷-۲۲۱.
- برجر، مایکل، جاناتان، ویلکنفلد (۱۳۸۲) «*بحران، تعارض و بی ثباتی*»، مترجم علی صبح دل، نشر مطالعات راهبردی.
- پایگاه خبری پویا (۱۴۰۰/۰۱/۲۲)، «*ناهمگونی قومیتی؛ تهدیدات و آسیب‌ها*»، قابل دسترسی در www.pooyakhabar.ir
- پایگاه اینترنتی مقام معظم رهبری به نشانی www.khamenei.ir
- پای، لوسین (۱۳۸۶)، «*بحران‌ها و ترتیب و توالی در توسعه سیاسی*»، مترجم غلامرضا خواجه سروی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- ترکمان، فرح و شهابی، زینب (۱۳۹۵)، «*شایعه و عوامل اجتماعی مؤثر در پذیرش آن فصلنامه راهبرد*، شماره ۵۳، ص ۴۲-۱۷.
- جهانگیری، کتابون، (۱۳۹۰)، «*اصول و مبانی مدیریت بحران*»، چاپ دوم، تهران، موسسه آموزش حلال احمر.
- حسینی، حسین، (۱۳۹۰)، «*ارتباط اقناعی؛ از آموزه‌های عملی تا یافته‌های علمی*»، تهران، دانشگاه جامع امام حسین (ع).
- دیفونزو، نیکلاس، پرashانت، بوردیا، (۱۳۹۲)، «*روانشناسی شایعه؛ رویکردهای اجتماعی و سازمانی*»، ترجمه محسن وفا، تهران، دانشکده امام باقر (ع)
- ذوالفقاری، مهدی، (الف) (۱۳۹۱)، «*عملیات روانی؛ جنگ اطلاعاتی و فریب استراتژیک*»، تهران، دانشگاه امام صادق (ع).
- ذوالفقاری، مهدی، (ب) (۱۳۹۱)، «*اصول و مبانی عملیات روانی (درآمدی بر اهداف، ابزارها و روش‌ها)*»، تهران، دانشگاه امام صادق (ع).
- رضایی، کامران (ب)، (۱۳۸۸)، «*نقش سازمان‌های اطلاعاتی و امنیتی در مقابله با شایعه*»، مندرج در نقش سازمان‌های اطلاعاتی و امنیتی در مقابله با شایعه، پوریان، محمدتقی، عباسی، محمد، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۳۶-۱۹.

- ساوه‌درودی، مصطفی، (۱۳۹۲)، «*راهبردهای سازمانی و مدیریت بحران*»، تهران، دانشکده فارابی.
- ساوه‌درودی، مصطفی، (۱۳۹۸)، «*مدیریت بحران، مفاهیم، الگوها و نظریه‌ها*»، تهران، مرکز آموزشی و پژوهشی شهید صیاد شیرازی.
- ساوه‌درودی، مصطفی (۱۳۹۰)، «*مدیریت بحران‌های امنیتی*»، تهران، پژوهشکده مطالعات فارابی.
- ساوه‌درودی، مصطفی، (۱۳۸۸)، «*نقش شایعه در ایجاد بحران*»، مجموعه مقالات همایش مشترک جامعه اطلاعاتی، ۹۲-۶۹.
- ساوه‌درودی، مصطفی، عسگری، شاداب، (۱۳۹۲)، «*زمینه‌های بروز بحران‌های اجتماعی، چستی و چگونگی*»، *اطلاعاتی حفاظتی جامعه اطلاعاتی*، سال‌چهارم، شماره چهارم، صفحه ۴۷-۷۱.
- شیرازی، محمد، (۱۳۸۰)، «*جنگ روانی*»، تهران، دانشگاه امام حسین (ع).
- صالحی، محمود، کوشا، محمود، (۱۳۹۷)، «*جایگاه شاخص‌ها در هشداردهی بحران‌های امنیتی*»، *پژوهش‌های حفاظتی - امنیتی*، سال هفتم، شماره ۲۵، صص ۳۲-۷.
- صالحی، محمود، (۱۳۹۵)، «*مدیریت اطلاعاتی در بحران‌های اجتماعی - سیاسی و رفتارهای جمعی*»، *تقریرات درسی*.
- عمید، حسن، (۱۳۸۸)، «*فرهنگ عمید*»، تهران، امیر کبیر.
- فرهادی، رضا، (۱۳۸۸)، «*شایعه و تاثیر آن در بحران*»، مجموعه مقالات همایش مشترک جامعه اطلاعاتی، صص ۵۸-۳۵.
- قمی اوایل، میثم و تقی پوریان، محمد جواد و فرخ سرشت، بهزاد و آقاجانی، حسنعلی (۱۴۰۰) «*واکاوی مدیریت شایعه در بستر شبکه‌های اجتماعی با روش فراترکیب از نظر مفاهیم اسلامی*» فصلنامه علمی-پژوهشی سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت، دوره ۵، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۰، صص ۴۳-۲۲.
- کاظم پور، ذکریا (۱۴۰۰) «*بررسی ابعاد ارزیابی تهدیدات هوشمند آینده*»، *مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی*، شماره ۴۵، صص ۱۲۱ تا ۱۴۸.
- کرمی، رضا، (۱۳۹۹)، «*مدیریت بحران*»، *تقریرات درسی*.
- لزگی، عینقی و عبادی زاده، حجت الله و یوسفوند، یعقوب (۱۳۹۹) «*مدل سازی ریاضی انتشار شایعه با رویکرد دفاعی با توجه به آیات و روایات*»، *مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی*، شماره ۴۱، صص ۲۹۹ تا ۳۲۰.
- مرادیان، محسن، (۱۳۹۴)، «*مبانی نظری امنیت*»، تهران، دانشکده علوم و فنون فارابی.

- مرادی، حجت الله، (۱۳۹۵)، « بررسی عملیات روانی رسانه‌های بیگانه در ایجاد بحران‌های امنیتی در خصوص بازاریان » *فصلنامه مدیریت بحران*، سال هشتم، شماره ۲۹، ص ۵۶-۲۷.
- نصرالهی، سجاد، (۱۳۹۵)، «چپستی، چگونگی و مدیریت شایعه»، تهران، جامعه شناسان.
- نصر، صلاح، (۱۳۹۳)، «جنگ روانی»، چاپ چهارم، مترجم محمود حقیقت کاشانی، تهران، سروش و مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌ای پشتیبان.
- هابرماس، یورگن، (۱۳۸۱)، «بحران مشروعیت»، ترجمه جهانگیر معینی، تهران، نشر نو.
- ناکینی، محسن، (۱۳۹۶)، «تاثیر سازماندهی در مدیریت بحران‌های اجتماعی»، فصلنامه علمی- ترویجی پدافند غیرعامل و امنیت، سال ششم، شماره هجدهم، ص ۶۷-۴۳.
- نوری، قباد، (۱۳۹۲)، «تاثیر عملیات روانی رسانه‌های غربی بر ابعاد سیاسی و اجتماعی امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران»، تهران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرکزی، ص ۴۱-۱۷.
- یحیایی الیه‌ای، احمد، (۱۳۸۶)، «شایعه شاخص‌ترین بحران اجتماعی»، نشریه روابط عمومی، شماره پنجاه و یک، ص ۵۶-۳۵.
- علیخانی صدر، مهدی، (۱۳۹۴)، «مدیریت جامع بحران‌های امنیتی در افق ۱۴۰۴ (با تأکید بر بحران‌های اجتماعی و سیاسی)»، تهران، دانشکده علوم و فنون فارابی.

ب- انگلیسی:

- Burnett , j.j (1998) “ *A Strategic Approach to Managing Crisis*”, Public Relations Review.26-53
COPYRIGHTS
©by the authors. Published by The National Defense University. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>